

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τόμος 83 • Τεύχος 1^ο • Ιανουάριος - Μάρτιος 2012

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τόμος 83, Τεύχος 1^ο, Ίανουάριος - Μάρτιος 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ, <i>Ἡ ἀγωνία καὶ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας</i>	3
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, <i>Ἡ κρίση τῆς σύγχρονης κοινωνίας καὶ ἡ ἐκκοσμίκευση τῆς ἐκκλησιαστικῆς διακονίας</i>	7
ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΠΡ. ΖΑΧΟΥΜΙΟΥ ΚΑΙ ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΙΕΒΤΙΤΣ, <i>Ἡ Μεγάλη Βουλή τοῦ Θεοῦ στὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ</i>	27
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΟΣΧΟΥ, <i>Αἰγυπτιακὸς μοναχισμὸς καὶ ἀναδιάταξη τῶν πολιτισμικῶν δομῶν τῆς ὕστερης Ἀρχαιότητος (4ος - 7ος αἰ. μ.Χ.)</i>	61
ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΘ. ΤΕΡΖΗ - ΣΠΥΡΟΥ Π. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Ἡ θεουργία ὡς διαλεκτικὴ θεῖου-ἀνθρωπίνου στὸν Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη</i>	73
ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΥΡΤΖΙΟΥ, <i>Προφητεία καὶ λατρεία στὴν προαιχμαλωσιακὴ περίοδο</i> ..	101
ΕΥΑΝΘΙΑΣ ΑΔΑΜΤΖΙΛΟΓΛΟΥ, <i>Ἡ Σοφιολογία στὸ οἰκουμενικὸ ἄνοιγμα τοῦ Δευτεροσαῖα. Διάλογος μὲ τὴ θεωρία τοῦ Ἡρακλείτου</i>	133
ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ, <i>Αἴρεση καὶ Γεωγραφία: Τὸ «παράδειγμα» τῶν Κολοσσῶν</i>	173
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Β. ΓΛΑΡΟΥ, <i>Τὸ κείμενο τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ τῶν Βασιλείου Ἀγκύρας καὶ Γεωργίου Λαοδικείας στὸν Ἐπιφάνιο Κύπρου</i>	197
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΝΕΥΡΟΚΟΠΛΗ, <i>Εἰκόνα καὶ Μαρτυρία στὴ νεώτερη Ἑλλάδα. Ἡ ζωγραφικὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐν μέσῳ ἐμπορίας καὶ ἀπορίας</i>	225
Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, <i>Τὸ «κίτς» στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ καὶ λαϊκὴ θρησκευτικὴ τέχνη</i>	247
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Μ. ΒΑΦΕΙΑΔΗ, <i>Dammatio artis ἢ περὶ βανδαλισμῶν στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία</i>	267

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, <i>Στοιχεία Ὁρθόδοξης Οἰκολογίας καὶ Περιβαλλοντικῆς Ἠθικῆς</i>	281
THOMAS KOTHMANN, <i>Ὁ Χριστιανισμὸς μεταξὺ Θρησκείας καὶ Ἀθεϊσμοῦ: Ἡ Χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ σὲ διάλογο μὲ τίς Θρησκείες καὶ τὸ σύγχρονο φονταμενταλιστικὸ Ἀθεϊσμὸ</i>	291
ΠΡΩΤ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Contra Anabaptistarum haeresin. Οἱ Χριστολογικὲς διατυπώσεις τῆς Confessio Belgica</i>	313
ELENI BOLIAKI, <i>Jnana, Bhakti, and Karma Yoga. Sankara and Ramanuja oh the Blagavad-Gita</i>	323
ΠΕΤΡΟΥ ΦΑΡΑΝΤΑΚΗ, <i>«Βεβαιότητα καὶ σχετικισμὸς στὴ νεότερη συνείδηση. Ἡ περὶπτωση τῆς θεολογίας»</i>	333
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Οἱ «περὶ θρησκείας» διατάξεις στὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 – Μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση 100 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ψήφισή του</i>	345
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Β. ΓΟΝΗ, <i>Τὸ Πρόγραμμα Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν «Φῦλο καὶ Θρησκεία» στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (2003-2008)</i>	355
* * *	
ΘΕΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ	365
ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ	385
ΒΙΒΛΙΟΣΤΑΣΙΟΝ	401
ΑΝΑΛΟΓΙΟΝ	425

ΕΠΟΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ:

Τεῦχος 2ο: *Θεολογία καὶ Οἰκονομία.*

Προσεγγίσεις στὴ σύγχρονη κρίση

Τεῦχος 3ο: *Ποικίλης ὕλης*

Τεῦχος 4ο: *Ἡ Ἁγία Γραφή στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση*

Τὸ κείμενο τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ τῶν Βασιλείου Ἀγκύρας καὶ Γεωργίου Λαοδικείας στὸν Ἐπιφάνιο Κύπρου

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Β. ΓΛΑΡΟΥ*

1. Γενικά

Στὸ 73ο κεφάλαιο τοῦ γνωστοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου «Πανάριον»¹ ὁ ἱερός Πατέρας παρεμβάλλει στὸ κείμενό του τὸν λεγόμενο «Ὑπομνηματισμόν»². Τὸ κείμενο αὐτὸ συντάξαν οἱ ἡγέτες τῶν Ὁμοιουσιανῶν Βασίλειος Ἀγκύρας καὶ Γεώργιος Λαοδικείας γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ τέταρτο Σύμβολο τοῦ Σιρμίου τῆς 22ας Μαΐου τοῦ 359, τὸ ἐπονομαζόμενο καὶ «Χρονολογημένον»³.

Ὁ Ὑπομνηματισμὸς δὲν ἔχει σχολιαστῆ ἀναλυτικῶς μέχρι σήμερα. Ὁ Β. Στεφανίδης ἀναφέρεται στὸ «Ὑπόμνημα» τῶν Ὁμοιουσιανῶν σὲ μία μόνη ὑποσημείωσή⁴. Ὁ Στ. Παπαδόπουλος δίδει στὸ κείμενο τὸν δικό του τίτλο «Ἐπιστολὴ ἢ Ἐκθεσις περὶ πίστεως»⁵. Πιὸ δόκιμος εἶναι ὁ τίτλος Ὑπομνηματισμὸς,

* Ὁ Ἀθανάσιος Β. Γλᾶρος εἶναι Ἐπικ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Τὸ κείμενο τοῦ Παναρίου, βλ. στὸ HOLL K., Bände 1-3 [*Die griechischen christlichen Schriftsteller* 25(1915) 153-161, 169-233, 238-464, 31(1922) 5-210, 215-523, 37(1933) 2-229, 232-414, 416-526], PG 41,156-1200, PG 42,9-832.

2. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, Πανάριον, Holl 3,284¹¹ - 295³², (PG 42,425-444).

3. Βλ. ΦΕΙΔΑ Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α'*, Ἀθῆναι 1994², σσ. 502-505.

4. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Ἀθῆναι 1948, σ. 178. Ὡς «Ὑπόμνημα» ἀναφέρεται ἐπιγραμματικῶς ἀπὸ τοὺς Δ. Μπαλᾶνο καὶ Π. Χρήστου (ΜΠΑΛΑΝΟΥ Δ., *Πατρολογία. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων*, Ἐν Ἀθήναις 1930, σσ. 257-258, ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμος Γ'*. Περίοδος θεολογικῆς ἀκμῆς δ' καὶ ε' αἰῶνες, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 411).

5. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία, τόμος Β'*. Ὁ τέταρτος αἰώνας (Ἀνατολή καὶ Δύση), Ἀθῆναι 1990, σ. 214. Ὁ J. Quasten, ἐπίσης, δὲν ὀνοματίζει τὸ κείμενο τῶν Ὁμοιουσιανῶν, ἀλλὰ τὸ χαρακτηρίζει ὡς «statement» καὶ «manifesto» (QUASTEN J., *Patrology, vol. III. The Colden*

διότι αὐτὸς ἀντλείται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πηγὴ τοῦ Παναρίου⁶. Αὐτὸν τὸν τίτλο χρησιμοποιοῦν οἱ Ν. Νικολαΐδης καὶ Κ. Σκουτέρης, οἱ ὁποῖοι μᾶς δίδουν κάποιες βασικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου⁷. Περιορισμένες εἶναι καὶ οἱ παραπομπές στὸ κείμενο τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ, στὴν παράγραφο πού αφιερώνει ὁ Στ. Παπαδόπουλος στὸν Βασίλειο Ἀγκύρας καὶ στὸν Γεώργιο Λαοδικείας. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Στ. Παπαδόπουλος ἐξετάζει τὴ διδασκαλία καὶ τὸ ἔργο τῶν δύο ἀνδρῶν σὲ κοινὴ παράγραφο, ἐπειδὴ κύρια πηγὴ ἀντλήσεως τῶν πληροφοριῶν του, κατὰ τὴν ἔκθεση τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τους, εἶναι ὁ Ὑπομνηματισμός⁸.

Τὸ Σύμβολο τοῦ Σιριμίου ἀποτέλεσε μία ἀπὸ τὶς πολλὲς ἀπόπειρες συμβιβασμοῦ τῶν Ὅμοιων⁹ καὶ Ὅμοιουσιανῶν¹⁰. Ὁ Ν. Νικολαΐδης ἔκανε μία εὐστοχία

Age of Greek Patristic Literature. From the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon, The Newman Press, Westminster, Maryland 1963, σ. 202).

6. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,284¹⁰, (PG 42,425). Πρβλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., *Ἡ Τριαδολογία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου Κύπρου*, ἐκδ. Π. Πουρναρά [Φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ βιβλιοθήκη 39], Θεσσαλονίκη 1999, σ. 159.

7. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., *Ἡ Τριαδολογία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου*, σσ. 79, 123, 159-165, 186, 225, 252, ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, τόμ. 2ος. *Ἡ Ὁρθόδοξη δογματικὴ διδασκαλία καὶ οἱ νοθεύσεις τῆς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ τέταρτου αἰῶνα μέχρι καὶ τὴν Τρίτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο*, Ἀθήνα 2004, σ. 147.

8. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β'* σ. 208-213.

9. Οἱ Ὅμοιοι συγκροτήθηκαν ὡς ὁμάδα μὲ τὴν παρέμβαση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος προσπάθησε νὰ δώσει λύση στὸ πρόβλημα τοῦ Ἀρειανισμοῦ. Ὑποστήριζαν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κτίσμα καὶ γέννημα κατὰ βούλησιν τοῦ Πατρὸς καὶ ὅτι ἡ σχέση Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι σχέση ὁμοιότητας. Ἀπέρριπταν τὸν ὄρο *οὐσία* ὡς μὴ περιεχόμενο στὶς Γραφές. Τὶς διαφορούμενες καὶ ἐπιαιμοφοτερίζουσες ἀπόψεις τους καυτηριάζει ὁ Μ. Ἀθανάσιος. *Κυριότεροι ἐκπρόσωποι*: Ἀκάκιος Καισαρείας, Εὐδόξιος Κωνσταντινουπόλεως, Οὐλφίλας, φωτιστὴς τῶν Γόθων, Αὐξέντιος Μετιολάνων, Εὐζώιος Καισαρείας, Δημόφιλος Κωνσταντινουπόλεως, Λούκιος Ἀλεξανδρείας, Σατουρνίνος Ἀρελάτης, Ποτάμιος Λισσαβῶνος. Περὶ αὐτῶν, βλ. ἐνδεικτικῶς ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σσ. 129-140.

10. Οἱ Ὅμοιουσιανοὶ ὑποστήριζαν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι «ὅμοιος κατὰ πάντα» πρὸς τὸν Πατέρα, ἀντίληψη ἡ ὁποία τοὺς κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τοὺς Ὁρθοδόξους. Ἀπέρριπταν τὸν ὄρο «ὁμοούσιος» ὡς σαβελλιανὴς προελεύσεως καὶ μὴ περιεχόμενη στὴ Βίβλο καὶ υἰοθέτησαν τὸν ὄρο «ὁμοιούσιος». Πολλὲς φορὲς προσδιορίζονταν μὲ τὴν ὀνομασία «Ἡμᾶρειανοί» πού κυρίως δήλωνε τοὺς Πνευματομάχους. *Κυριότεροι ἐκπρόσωποι*: Εὐσέβιος Καισαρείας, Εὐσέβιος Ἐμέσης, Βασίλειος Ἀγκύρας, Γεώργιος Λαοδικείας, Εὐστάθιος Σεβαστείας, Ἐλεῦσιος Κυζίκου. Περὶ αὐτῶν βλ. ἐνδεικτικῶς ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σσ. 141-153. Ὁ R. Hanson, ὁρθῶς δὲν θεωρεῖ ἀποδεδειγμένες τὶς ἀπόλυτες θέσεις τοῦ Gwantin ὅτι οἱ Ὅμοιουσιανοὶ ἦταν Ἡμᾶρειοὶ πού εἶχαν δεχθεῖ ἀθανασιανὴ ἐπίδραση καὶ τοῦ Ritter ὅτι ἀνῆκαν στὴ δεξιὰ πτέρυγα τῶν ὁπαδῶν τοῦ Εὐσεβίου (HANSON R. P. C., *The Search for the Christian Doctrine of God. The Arian Controversy, 318-381*, t & t Clark 2005, σ. 349).

παρατήρηση, ή όποια και κίνησε τὸ ἐνδιαφέρον μας, ὥστε νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸν Ὑπομνηματισμό. Ὑποστήριξε, ὀρθῶς, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ μὲ τὶς διευκρινίσεις του, ὅπως αὐτὲς διατυπώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχηγέτες τους, α) ἀποτέλεσε τὴν κύρια γέφυρα, ὥστε νὰ γίνουν κατανοητοὶ καὶ νὰ ἔλθουν οἱ Ὁμοιουσιανοὶ πιὸ κοντὰ στοὺς Ὁρθοδόξους¹¹, καὶ β) συνέβαλε στὴν ἐξέλιξη τῆς τριαδολογικῆς ὀρολογίας, σὲ σχέση μετὰ τὴ διάκριση τῶν ὄρων οὐσία καὶ ὑπόσταση, ἀλλὰ καὶ τοῦ τριαδολογικοῦ δόγματος σὲ σχέση μετὰ τὴ σημασιολογικὴ χρῆση τῶν ὄρων ἀγέννητος γιὰ τὸν Πατέρα καὶ γεννητὸς γιὰ τὸν Υἱό, ὡς ὑποστατικὰ ἰδιώματα καὶ ὄχι ὡς ὄντολογικὲς κατηγορίες¹². Μία ἄλλη γραμματολογικῆς φύσεως παρατήρηση τοῦ Ν. Νικολαΐδη, σὲ σχέση μετὰ τὴ σημασία τοῦ κειμένου στὴν ἔρευνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας, εἶναι ὅτι κατὰ τὸν χρόνο σύνταξίς του (359) διασώζει προφορικὰς διδασκαλίας τῶν Ἀνομοίων¹³, οἱ ὁποῖες ἀργότερα ἀναπτύσσονται καὶ γραπτῶς ἀπὸ τὸν Εὐνόμο στὸν Ἀπολογητικὸ του (361)¹⁴. Τὶς ἴδιες διδασκαλίας ἀναπτύσσει μετέπειτα καὶ ὁ Ψευδο-Ἀθανάσιος στοὺς δύο *Περὶ Τριάδος* διαλόγους, ὅπου ἓνας Ὁρθόδοξος συζητεῖ μετὰ ἓναν Ἀνόμοιο¹⁵. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Ὑπομνηματισμὸς μᾶς δίδει κάποιες πληροφορίες καὶ γιὰ τὶς διδασκαλίας τῶν Ὁμοίων¹⁶. Οἱ Ὁμοιοὶ δὲν εἶχαν συγκροτημένη καὶ σαφῆ διδασκαλία, ἀλλὰ διατύπωναν ποικίλες καὶ ἀποκλίνουσες μεταξὺ τους ἀπόψεις, ἐπιδεχόμενες διαφόρων ἐρμηνειῶν, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων¹⁷. Αὐτὲς οἱ ἐπισημάνσεις μᾶς ὀδήγησαν στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ ἀξίζει μεγαλύτερης προσοχῆς καὶ σχολιασμοῦ¹⁸.

11. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., *Ἡ Τριαδολογία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου*, σσ. 79, 225.

12. *Ὁ.π.*, σσ. 159-161.

13. Οἱ Ἀνόμοιοι ὑποστήριζαν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἀνόμοιος πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁνομάστηκαν καὶ «Ἐξουκόντιοι», διότι πίστευαν ὅτι ὁ ἀνόμοιος πρὸς τὸν Πατέρα Υἱὸς προήλθε «ἐξ οὐκ ὄντων». Ἡ οὐσία τοῦ Πατέρα εἶναι ἀγέννητη καὶ τοῦ Υἱοῦ γεννητὴ καὶ ἄρα οἱ δύο οὐσίαι εἶναι ἀνόμοιες. *Κυριότεροι ἐκπρόσωποι*: Ἀέτιος καὶ Εὐνόμος. *Περὶ αὐτῶν*, βλ. ἐνδεικτικῶς ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 154

14. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., *Ἡ Τριαδολογία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου*, σ. 252. Πρβλ. ΕΥΝΟΜΙΟΥ, *Ἀπολογητικὸς*, PG 30,835-868.

15. Τὸ ἔργο προϋποθέτει τὴ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (381). Ἡ κρατοῦσα ἀποψη τὸ ἀποδίδει στὸν Δίδυμο τὸν Τυφλὸ (ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Πατρολογία Γ'*, σ. 525). Βλ. ΨΕΥΔΟ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Διάλογος περὶ τῆς Τριάδος*, PG 28,1116-1157, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Διάλογος Β' περὶ Ἁγίας Τριάδος*, PG 28,1157-1201).

16. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288³⁻¹⁹ (PG 42,432).

17. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 129.

18. Ὁ Σκουτέρης ἀναφέρει ὀρισμένα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου, χωρὶς ἰδιαιτέρο σχολιασμὸ (ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 147).

Τὸ Χρονολογημένο (τέταρτο) Σύμβολο τοῦ Σιριμίου τοῦ 359¹⁹ δὲν διέφερε κατὰ πολὺ ἀπὸ τὸ τρίτο Σύμβολο, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν ἀνωτέρω συνθετικὴ διατύπωση («ὁ Υἱὸς ὁμοιος τῷ Πατρὶ κατὰ πάντα», -Ὁμοιουσιανοί- «ὡς καὶ αἱ ἅγιοι γραφαὶ λέγουσι καὶ διδάσκουσι» -Ὁμοιοί-). Τὸ Χρονολογημένο ὁμως Σύμβολο εἶχε ἐντονότερη τὴν ἐπίδραση τῶν Ὁμοίων, ἀφοῦ ἀπαγόρευε τὴ χρῆση τοῦ ὄρου *οὐσία*, ὡς μὴ περιεχομένου στὶς Γραφές²⁰. Ὡς πρὸς τὴν ὁμοιουσιότητα ἢ τὴν ὁμοουσιότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ Σύμβολο σιωπᾶ: «καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, ὃ αὐτὸς ὁ μονογενὴς ἐπηγγείλατο πέμψαι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, τὸν παράκλητον, κατὰ τὸ γεγραμμένον: “ἀπέρχομαι πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ παρακαλέσω τὸν πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον πέμψει ὑμῖν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ διδάξει καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα”»²¹.

19. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων*, Opitz II, 235²⁴-236¹⁵, (PG 26,692-693): «Πιστεύομεν εἰς ἓνα τὸν μόνον καὶ ἀληθινὸν θεὸν πατέρα παντοκράτορα καὶ κτίστην καὶ δημιουργὸν τῶν πάντων, καὶ εἰς ἓνα μονογενῆ υἱὸν τοῦ θεοῦ, τὸν πρὸ πάντων τῶν αἰῶνων καὶ πρὸ πάσης ἀρχῆς καὶ πρὸ παντὸς ἐπινοουμένου χρόνου καὶ πρὸ πάσης καταληπτῆς οὐσίας γεγεννημένον ἀπαθῶς ἐκ τοῦ θεοῦ, δι’ οὗ οἱ τε αἰῶνες κατηρτίσθησαν καὶ τὰ πάντα ἐγένετο, γεγεννημένον δὲ μονογενῆ, μόνον ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, θεὸν ἐκ θεοῦ, ὁμοιον τῷ γενήσαντι αὐτὸν πατρὶ κατὰ τὰς γραφάς, οὗ τὴν γένεσιν οὐδεὶς ἐπίσταται εἰ μὴ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν πατήρ. τοῦτον ἴσμεν τοῦ θεοῦ μονογενῆ υἱόν, νεύματι πατρικῶ παραγεγόμενον ἐκ τῶν οὐρανῶν εἰς ἀθήτησιν ἁμαρτίας καὶ γεννηθέντα ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ ἀναστραφέντα μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ πᾶσαν τὴν οἰκονομίαν πληρώσαντα κατὰ τὴν πατρικὴν βούλησιν, σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα καὶ εἰς τὰ καταχθόνια κατελθόντα καὶ τὰ ἐκεῖσε οἰκονομήσαντα, ὃν “πυλωροὶ ἄδου ἰδόντες” ἐφριξαν καὶ ἀνασπάντα ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἀναστραφέντα μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ πᾶσαν τὴν οἰκονομίαν πληρώσαντα καὶ πεντήκοντα ἡμερῶν πληρουμένων ἀναληφθέντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς καὶ ἐλευσόμενον ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως τῇ δόξῃ τῇ πατρικῇ ἀποδιδόντα ἐκάστω κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, ὃ αὐτὸς ὁ μονογενὴς ἐπηγγείλατο πέμψαι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, τὸν παράκλητον, κατὰ τὸ γεγραμμένον: “ἀπέρχομαι πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ παρακαλέσω τὸν πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον πέμψει ὑμῖν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ διδάξει καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα”. τὸ δὲ ὄνομα τῆς οὐσίας διὰ τὸ ἀπλούστερον παρὰ τῶν πατέρων τεθεῖσθαι, ἀγνοούμενον δὲ ὑπὸ τῶν λαῶν σκάνδαλον φέρειν, διὰ τὸ μῆτε τὰς γραφάς τοῦτο περιέχειν ἤρεσε τοῦτο περιαρθεῖν καὶ παντελῶς μηδεμίαν μνήμην οὐσίας ἐπὶ θεοῦ εἶναι τοῦ λοιποῦ διὰ τὸ τὰς θείας γραφάς μηδαμοῦ περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ οὐσίας μεμνησθαι. ὁμοιον δὲ λέγομεν τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ κατὰ πάντα ὡς καὶ αἱ ἅγιοι γραφαὶ λέγουσι τε καὶ διδάσκουσι».

20. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 177, ΦΕΙΔΑ Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α'*, σσ. 502-503.

21. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων*, Opitz II, 236⁶⁻¹⁰, (PG 26,693).

Λόγω τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Ὁμοίων, οἱ Ὁμοιουσιανοὶ συνέταξαν τὸν Ὑπομνηματισμὸ ὡς ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα, μὲ βάση τὸ ὁποῖο ἀναιροῦν τις ἀκραΐες θέσεις τῶν Ὁμοίων προσεγγίζοντας τοὺς Ὁρθοδόξους. Τρία ἔτη ἀργότερα ὁ Μ. Ἀθανάσιος θὰ ὑποστηρίξει ὅτι οἱ Ὁμοιουσιανοί, δεχόμενοι τὴν κατ' οὐσίαν ὁμοιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, στὴν πραγματικότητα ἀποδέχονταν τὴ διδασκαλία τοῦ ὁμοουσίου, παρόλο πὺ ἀπέρριπταν τὸν ὄρο²². Ὁ Ἀθανάσιος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Βασίλειος Ἀγκύρας, «γράφας περὶ πίστεως» ὑποστήριξε τὸ «κατ' οὐσίαν» ὅμοιο τοῦ Πατέρα μὲ τὸν Υἱό, μὲ τὸ ὁποῖο «σημαίνεται τὸ γνήσιον τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα»²³. Πράγματι, σχετικὰ χωρία τοῦ Βασιλείου βρίσκονται στὴ Συνοδικὴ ἐπιστολὴ τῆς ὁμοιουσιανικῆς Συνόδου τῆς Ἀγκύρας (358) καὶ στὸν Ὑπομνηματισμὸ (359). Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Ὑπομνηματισμὸς γιὰ τὸν Ἐπιφάνιο ἀπλῶς ἀποτελεῖ γραπτὸ τεκμήριον τῶν ἀπόψεων τῶν Ὁμοιουσιανῶν, γιὰ τὸν Ἀθανάσιο χρησιμεύει ὡς βάση ἐπιβεβαίωσης τῆς παραπάνω ἐνωτικῆς θέσεώς του. Μὲ αὐτὸ τὸ δεδομένο ἡ ἐξέταση τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ ἀποκτᾶ ἀκόμη μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον.

2. Οἱ Ὑπομνηματιστές

Ὁ κύριος συντάκτης τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ, ὁ Βασίλειος Ἀγκύρας, ἀνέλαβε τὴν ὁμώνυμη ἐπισκοπὴ τὸ 336, ὅταν ἀπομακρύνθηκε ἀπ' αὐτὴν ὁ Μάρκελλος²⁴. Ἡ Σύνοδος τῆς Σαρδικῆς (342) καταδίκασε τὸν Βασίλειον καὶ ἐπανεγκατέστησε στὴν Ἀγκυρα τὸν Μάρκελλο. Τὸ 347 μὲ παρέμβαση τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίου, ὁ Βασίλειος ἀποκαταστάθηκε καὶ τὸ 355 ἐπανῆλθε στὸν θρόνον του μετὰ τὴν ἐκ νέου ἀπομάκρυνση τοῦ Μαρκέλλου²⁵. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα ὁ Βασίλειος Ἀγκύρας πῆρε μέρος στὴ Σύνοδο τῆς Ἀντιόχειας (341), στὴν ὁποία κλή-

22. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀρμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων*, Orpitz II, 266²⁷- 268¹⁴ (PG 26,764-768).

23. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀρμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων*, Orpitz II, 267³⁻⁵ (PG 26,765).

24. QUASTEN J., *Patrology III*, σ. 201, ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Πατρολογία Γ'*, σ. 409, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β'*, σ. 214-215. Γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Μαρκέλλου καὶ πρὸ σύγχρονη βιβλιογραφία ἐπ' αὐτῆς, βλ. ἀντὶ ἄλλων, AYRES L., *Nicaea and Its Legacy*, σ. 62 ἐπ., HANSON R. P. C., *The Search for the Christian Doctrine of God*, σσ. 217-221.

25. Βλ. QUASTEN J., *Patrology III*, σσ. 201-202, ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Πατρολογία Γ'*, σσ. 409-410, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β'*, σ. 215.

θηκαν ἐπίσκοποι ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους, ἐνῶ εἶναι βέβαιο ὅτι συνυπέγραψε τὴ «Μακρόστιχον Ἐκθεσιν», ἡ ὁποία ἀπεστάλη στὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖο τὸ 342 ἢ 343²⁶. Στὴ Σύνοδο τοῦ Σιριμίου (351), κατὰ τὸν ἱστορικὸ Σωκράτη, ἀντιμετώπισε καὶ κατατρόπωσε τὸν Φωτεινὸ Σιριμίου²⁷. Τὸ 358 συγκάλεσε Σύνοδο στὴν Ἄγκυρα, τῆς ὁποίας τὴ Συνοδικὴ ἐπιστολὴ προσυπέγραψε ὁ Γεώργιος Λαοδικείας, ἂν καὶ δὲν ἦταν παρὼν²⁸. Ὁ Βασίλειος καὶ οἱ ὁμόφρονές του ἀπέρριπταν τὸν ὄρο ὁμοούσιος ὡς μὴ ἀπαντῶντα στὴ Γραφή, ὅμως, ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Στ. Παπαδόπουλος, διέκριναν σαφῶς τὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ «γεννηθῆναι» καὶ «ποιηθῆναι», γεγονός πού σήμαινε τὴν ἄρνηση τῆς ἀρειανικῆς ἀπόψεως, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Υἱὸς ἦταν κτίσμα²⁹.

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐμφανίζεται στὸ Πανάριον ἰδιαίτερος ἐπικριτικὸς ἀπέναντί τους. Τοὺς κατατάσσει στοὺς Ἡμιαρείους καὶ Πνευματομάχους, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι γνωρίζει ὅτι λίγα χρόνια πρὶν (362), ὁ Μ. Ἀθανάσιος εἶχε ἐκφράσει διαφορετικὴ ἄποψη. Συγκεκριμένα, ὁ Ἀθανάσιος ἐξαιτίας τῶν μετριοπαθῶν ἰδεῶν τοῦ Βασιλείου καὶ ἄλλων Ὁμοιουσιανῶν καὶ τῆς ἐκ μέρους τους ἀποφυγῆς πολλῶν ἀρειανικῶν ἀκροτήτων, διάκειται ἡπιότερος ὡς πρὸς αὐτούς. Τοὺς κατατάσσει μεταξὺ ἐκείνων πού διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ δόγμα τῆς Νικαίας μόνο κατὰ τὸν ὄρο ὁμοιούσιος καὶ παρ' ὄλο πού δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθόδοξοι, «οὐ μακρὰν εἰσι ἀποδέξασθαι καὶ τὴν τοῦ ὁμοουσίου λέξιν»³⁰. Ἡ γνώμη αὐτὴ ἐπικράτησε στὴ Σύνοδο τῆς Ἀλεξανδρείας τοῦ 362. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ συνέβαλε στὸ νὰ ἀναγνωρίσουν ὀρισμένοι Ὁμοιουσιανοί, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου, ὡς ἡγέτη τους τὸν Μελέτιο Ἀντιοχείας. Τὸ γεγονός αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ συμβολὴ τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων στὴ διασάφηση τῆς δογματικῆς ὀρολογίας κατὰ τὴν ἐπόμενη δεκαετία, ὀδήγησε στὴ συμφιλίωση καὶ

26. HANSON R. P. C., *The Search for the Christian Doctrine of God*, σ. 349, ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σσ. 146, 492.

27. HANSON R. P. C., *The Search for the Christian Doctrine of God*, σ. 348, ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 146. Ὁ J. MCGUCKIN τὸν ἀποκαλεῖ ἡγέτη τῆς Συνόδου αὐτῆς (MCGUCKIN J., *The Westminster Handbook to Patristic Theology*, Westminster John Knox Press, Louisville - London 2004, σσ. 45-46).

28. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 146.

29. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., «Βασίλειος. Ὁ Ἀγκύρας», *ΘΗΕ* 3(1963) 680-681, ἐδῶ 680.

30. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελενκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων*, Opitz II, 267¹⁻², (PG 26, 765). Πρὸβλ. ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Πατρολογία Γ'*, σ. 411, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., «Βασίλειος. Ὁ Ἀγκύρας», στήλ. 680.

στη σταδιακή απορρόφηση αυτής της μετριοπαθοῦς μερίδας τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἀπὸ τοὺς Ὁρθοδόξους³¹.

Ὁ Ἐπιφάνιος, ὅμως, ὅπως θὰ καταδείξουμε στὴ συνέχεια, δὲν φαίνεται, τουλάχιστον κατὰ τὸν χρόνο συγγραφῆς τοῦ *Πανάριου*, νὰ ἀναγνωρίζει ἀγνές προθέσεις στὶς μετριοπαθεῖς ἀπόψεις τοῦ Βασιλείου, τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζει ὡς ἡγέτη συλλήβδην τῶν Ὁμοιουσιανῶν, ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ὁποίων προῆλθαν ἀκραῖοι Πνευματομάχοι, ὅπως ὁ Μακεδόσιος. Οἱ ἐπιφυλάξεις τοῦ Ἐπιφανίου δὲν ἀποκλείεται νὰ σχετίζονται μὲ τὸ γεγονός ὅτι μία σημαντικὴ μερίδα τῶν Ὁμοιουσιανῶν, κατὰ τὴν παρατήρησή του, «ἕτεροι διηρέθησαν τῆς αὐτῆς αἵρέσεως καὶ συνόδου καὶ γέγονε τὸ τῶν Ἀρειανῶν σύστημα εἰς τρία τάγματα»³².

Ὁ κατὰ 10 ἔτη πολιότερος τοῦ Βασιλείου Γεώργιος Λαοδικεῖας, χειροτονήθηκε πρεσβύτερος ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ἀλεξανδρείας. Καθαιρέθηκε γιὰ διάφορους λόγους ἀλλὰ καὶ λόγω τῶν κακοδοξιῶν του³³. Τὸ 335 μὲ τὴν ὑποστήριξη Ἀρειανῶν διαδέχθηκε τὸν Θεόδοτο στὴν ἐπισκοπὴ Λαοδικεῖας³⁴. Εἶναι βέβαιο ὅτι εἶχε λάβει μέρος στὴ Σύνοδο τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 341³⁵. Ὑπῆρξε αὐστηρὸς ἀρειανόφρων, ἀργότερα ὅμως -περὶ τὸ 358- ἐμφανίζεται πολέμιος τοῦ Ἀετίου καὶ τῶν Ἀνομοίων καὶ εὐρίσκεται στὸ πλευρὸ τοῦ Βασιλείου Ἀγκύρας στὸ Σίρμιο καὶ στὴ Σύνοδο τῆς Σελευκείας³⁶.

3. Ἡ θέση τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ στὸ *Πανάριον*

Καταρχὰς θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ἐξετάσουμε τὴ θέση τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ στὸ κείμενο τοῦ *Πανάριου*. Λίγο πρὶν ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος παραθέσει τὸν Ὑπομνηματισμὸ καὶ ἀφοῦ ἔχει ἤδη ἀποκρούσει καὶ ἀποκηρύξει τὸν Ἄρειο καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του, καθὼς καὶ τὶς αἵρέσεις τοῦ Φωτεινοῦ καὶ τοῦ Μαρκέλλου Ἀγκύρας, χρησιμοποιεῖ πολὺ αὐστηρὴ γλῶσσα καὶ γιὰ τοὺς ἡμαρειανίζοντες. Τοὺς παρομοιάζει μὲ ζιζάνια πὺ ἀναφύονται ἀπὸ τὶς ὑλομανεῖς διδασκαλίες τοῦ

31. Βλ. MCGUCKIN J., *Patristic Theology*, σ. 46.

32. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,296¹¹⁻¹², (PG 42,445).

33. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς ὅτι «καὶ ἀσεβῆς ἐφάνη» (Μ. Ἀθανάσιος, *Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀρμίνια τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων*, Orpitz II,245¹⁵, (PG 26, 713). Βλ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 148.

34. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 149.

35. Ὁ.π., σ. 492.

36. Ὁ.π., σσ. 149-150.

Ἀρείου³⁷. Δηλώνει ἀπεριφράστως ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι ἀποκόπτουν αὐτὰ τὰ ζιζάνια διὰ τοῦ θείου λόγου, «τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον τομωτέρου»³⁸. Χρησιμοποιεῖ δηκτικὲς ἐκφράσεις γιὰ ἐκείνους πὺν ἀποκηρύττουν ὑποκριτικῶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρείου, ἀλλὰ δέχονται κατ' οὐσίαν τὴν κακοδοξίαν του. Τοὺς παρομοιάζει μὲ ἡθοποιούς τοῦ θεάτρου, οἱ ὅποιοι φοροῦν προσωπεῖα, καὶ μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ὑποδύονται ρόλους, φθείρουν τὰ ἦθη τοῦ λαοῦ μὲ αἰσχρολογίες. Ἔτσι καὶ αὐτοὶ φοροῦν τὸ προσωπεῖο τῆς ἀκεραιότητος, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ταυτίζονται μὲ τὸ πρόσωπο, τὸ ἦθος καὶ τὴν κακοδοξία τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν φανατικῶν ὀπαδῶν του. Θεωρεῖ ὅτι ἀποκαλοῦν τὸν Υἱὸν κτίσμα ἀλλά, χάριν ἐντυπώσεων, μετριάζουν τὴν ἀρειανόφρονες διατυπώσεις ἐνώπιον τῶν πολεμίων τους, λέγοντας «οὐ φάμεν κτίσμα ὡς ἐν τῶν κτισμάτων οὐδὲ γέννημα ὡς ἐν τῶν γεννημάτων»³⁹. Ἡ διατύπωση αὐτῆ τῶν Ὁμοιουσιανῶν συμπεριελήφθη στὸ δεῦτερο Σύμβολο τῆς Συνόδου τῶν ἐπισκόπων τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους, πὺν συνήλθε στὴν Ἀντιόχεια τὸ 341⁴⁰. Ὡστόσο, ὁ ἱερός Πατέρας ἀποσαφηνίζει αὐτὲς τὴν ἀόριστες τοποθετήσεις, δηλώνοντας ρητῶς ὅτι ὄλοι οἱ ἀνωτέρω ἀρειανίζοντες ἀπορρίπτουν τὸ ὁμοούσιο, ὡς δῆθεν στερούμενο ἀγιογραφικῆς θεμελιώσεως⁴¹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐκκληφθεῖ ὅτι ἐννοεῖ τὴν ἀρειανικὴ μερίδα τῶν Ὁμοίων, οἱ ὅποιοι ρητῶς ἀπαγόρευαν τὴν χρῆση τοῦ ὄρου οὐσία ὡς μὴ βιβλική⁴². Ὁμως, ὁ Ἐπιφάνιος γίνεται πιὸ συγκεκριμένος καὶ κάνει εὐθέως λόγο γιὰ τὸν Βασίλειο Ἀγκύρας καὶ τὸν Γεώργιο Λαοδικείας, τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ ἐπίσης εὐθέως Ἡμαρειούς.

Ὁ Ἐπιφάνιος ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἀπόψεις τῶν Ὁμοιουσιανῶν συγκροτοῦν ἡμιαρειανικὴ αἵρεση, ἡ ὁποία, ἐνῶ λογίζει τὸν Υἱὸ ὡς κτίσμα, χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο ὁμοούσιος γιὰ τὸν φόβο τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀντιρρητικὴ του στάση δὲν ἀφήνει περιθώρια γιὰ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι συμμερίζεται τὴν ἀπόψιν τοῦ Μ. Ἀθανασίου περὶ ἀπλῆς ὀρολογικῆς διαφωνίας τῶν δύο πλευρῶν. Ἀντιμετωπίζει τὴ λεκτικὴ μετριοπάθεια τῶν Ὁμοιουσιανῶν ὡς μέσο παραπλάνησεως τοῦ

37. Βλ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,267²⁵, (PG 42,400).

38. Ἐβφ. 4:12, ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,267²⁵, (PG 42,400).

39. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,268¹⁰⁻¹¹, (PG 42,401).

40. Βλ. ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, II,X, SC 493, σσ. 44³⁵ - 46⁷⁹.

41. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,268¹¹⁻¹², (PG 42,401): «τὸ δὲ ὁμοούσιον τέλεον ἐκβάλλουσι, δῆθεν ὡς ἀλλότριον ὄν τῆς θείας γραφῆς».

42. Γιὰ τὴν ἀπόρριψη τοῦ ὄρου οὐσία ἀπὸ τοὺς Ὁμοίους ὡς μὴ ὑπάρχουσα στὴν Ἁγία Γραφή, βλ. ἀντὶ ἄλλων, ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 178, ΦΕΙΔΑ Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α*, σ. 498.

ὀρθοδόξου ποιμνίου. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ἕναν ἀκόμη λόγο ἐπισημαίνει τὴ διστακτικὴ φρασεολογία τῶν Ὁμοιουσιανῶν ὡς πρὸς τὸ δόγμα ποῦ ἀφορᾷ στὸν Υἱό. Ἐπιδιώκει νὰ ὑπογραμμίσει τὴ φρασητικὴ ἐγγύτητα τῶν χριστολογικῶν δογματικῶν διατυπώσεών τους μὲ αὐτὲς τῶν Ὁρθοδόξων γιὰ νὰ καταδείξει, μέσα ἀπὸ τὸ σημασιολογικὸ σχῆμα τῆς ἀντιθέσεως, τὴ μανιώδη πολεμικὴ τους κατὰ τῆς θεότητας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς γιὰ τοὺς Ὁμοιουσιανούς ὅτι «ὀρμῶνται ὡς λυσοτηῆρες κύνες» κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντας «ἀφειδῶς» ὅτι εἶναι κτίσμα «ἀλλότριον πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχον»⁴³.

Στὴ συνέχεια ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος, προκειμένου νὰ στηρίξει τίς πιὸ πάνω θέσεις του γιὰ τοὺς Ὁμοιουσιανούς, πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ *Παναρίου* ὅτι θὰ παραθέσει εὐθύς ἀμέσως ὀρισμένα ὁμοιουσιανικὰ κείμενα γιὰ νὰ ἀποδείξει τὸ ἀληθές τοῦ λόγου του. Τὸ πρῶτο κείμενο ἀντλείται ἀπὸ τὴ Συνοδικὴ ἐπιστολή, τὴν ὁποία συνέταξε ὁ Βασίλειος καὶ τὴ συνυπέγραψαν τὰ μέλη τῆς ὁμοιουσιανικῆς Συνόδου τῆς Ἀγκύρας τοῦ 358⁴⁴, μεταξὺ τῶν ὁποίων, κατὰ μία γνώμη, ἦταν καὶ ὁ Μακεδόνιος⁴⁵. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἐπέδρασε στὴ διατύπωση τοῦ τρίτου Σύμβολου τοῦ Σιρμιού τοῦ ἰδίου ἔτους, ὡς πρὸς τὸ «ὅμοιος κατὰ πάντα»⁴⁶. Τὸ τρίτο Σύμβολο τοῦ Σιρμιού ἦταν κατὰ βάση ὁμοιουσιανικό, λόγω τῆς διατυπώσεως «ὁ Υἱὸς ὅμοιος τῷ Πατρὶ κατὰ πάντα», ἐξαιτίας ὅμως τῆς προστεθείσας διατυπώσεως τῶν Ὁμοίων «κατὰ τὰς γραφάς» περιοριζόταν τὸ «κατὰ πάντα»⁴⁷. Ἡ Συνοδικὴ ἐπιστολὴ δὲν ἀναφέρει εὐθέως κάτι σχετικὸ περὶ τῆς θεότητας ἢ μὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ ἔχει κυρίως χριστολογικὸ περιεχόμενο. Παραθέτει τὸ ἀγιογραφικὸ «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος»⁴⁸ καὶ ἐξαγγέλει ὅτι ἡ «πίστις ἡμῶν εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα [ὄ] ἐστιν»⁴⁹, διατυπώνοντας «τὸν Πατέρα αἴτιον ὁμοίας αὐτοῦ οὐσίας» ἐννοώντας τὸν Υἱό, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι προῖον ἐνεργείας τοῦ Πατρὸς⁵⁰, οὔτε «ἀπορ-

43. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,268¹⁹⁻²⁶, (PG 42,401).

44. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3, 268³⁰-284⁹, (PG 42,404-425).

45. Βλ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογματῶν*, σ. 146.

46. ΦΕΙΔΑ Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α΄*, σ. 502. Τὸ τρίτο Σύμβολο βασίστηκε κυρίως στὸ Σύμβολο τοῦ Σιρμιού τοῦ 351 (ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογματῶν*, σ. 497).

47. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, σ. 177.

48. *Ματθ.* 28:19.

49. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,271⁷⁻⁸, (PG 42,408).

50. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,273¹⁰, (PG 42,409).

ροίας»⁵¹, ἀλλὰ εἶναι «ὅμοιος κατ' οὐσίαν ἐκ τοῦ πατρὸς»⁵². Ἔτσι, ἡ Συνοδικὴ ἐπιστολὴ ἐξαιρεῖ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς κτιστότητας, σὲ σχέση μετὰ τὸν Πατέρα, μόνον τὸν Υἱόν, ἐνῶ σιωπᾷ ὡς πρὸς τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀσκεῖ πολεμικὴ κατ' αὐτοῦ⁵³.

Τὸ δευτέρου κείμενο ποὺ παραθέτει ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος εἶναι ὁ Ὑπομνηματισμός. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ κείμενο αὐτὸ οἱ Ὀμοιουσιανοὶ ὑπομνηματιστὲς αὐτοπροσδιορίζονται ὡς *καθολικοί*, μέλη δηλαδὴ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. *Αἵρετικούς* καλοῦν τοὺς Ἀνομοίους, τοὺς Σαβελλιανούς, τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Μαρκέλλου καὶ τοῦ Παύλου Σαμοσατέως⁵⁴. Τοὺς Ὀμοίους ἀποφεύγουν νὰ τοὺς ἀποκαλέσουν εὐθέως αἵρετικούς, διότι προφανῶς εἶναι πολὺ πρόσφατο τὸ γεγονός τῆς συνυπογραφῆς τοῦ Χρονολογημένου Συμβόλου. Δὲν διστάζουν ὅμως νὰ ἐκφράσουν τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ἐκ μέρους τῶν Ὀμοίων ἄρνηση τοῦ ὄρου *οὐσία* εἶναι «ἐν ταῖς καρδίαις φωλεύουσα αἴρεσις» καὶ μάλιστα ταυτιζόμενη στὸ σημεῖο αὐτὸ μὲ ἐκείνη τῶν Ἀνομοίων.

Στὸ κείμενο ἐμφανίζεται καὶ ὁ ὄρος *ἀνατολικοὶ πατέρες*. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀποδιδόμενης σ' αὐτοὺς διδασκαλίας⁵⁵, προκύπτει ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς Πατέρες τῆς προαναφερθείσας Συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 341, τῆς ἀποκαλούμενης καὶ Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων⁵⁶. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγουμε γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

51. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,275¹⁵, (PG 42,413).

52. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,275¹²⁻¹³, (PG 42,413).

53. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,271⁷⁻²¹, (PG 42,408): «οἱ ἀναγεννώμενοι εἰς ταύτην τὴν πίσιν εὐσεβῶς νοεῖν τὰς ἐκ τῶν ὀνομάτων ἐννοίας ὀφείλομεν. οὐ γὰρ εἶπε· βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀσάρκου καὶ σαρκωθέντος ἢ τοῦ ἀθανάτου καὶ θανάτου πείραν λαβόντος ἢ τοῦ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ, ἀλλ' εἰς τὸ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἵνα <τῶν> ὀνομάτων προσακούοντες ἀπὸ τῶν φυσικῶν, ἐν οἷς, τὸν πατέρα αἴτιον ὁμοίας αὐτοῦ οὐσίας ἐννοῶμεν, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ ἀκούοντες ὅμοιον νοήσωμεν τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς, οὗ ἔστιν ὁ υἱός. ἐπιστεύσαμεν οὖν εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, οὐκ εἰς κτίστην καὶ κτίσμα. ἄλλο γάρ ἐστι κτίστης καὶ κτίσμα, ἄλλο πατήρ καὶ [ὁ] υἱός, διότι κενώρισται τούτων ἐκείνων τῇ ἐννοίᾳ».

54. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,284¹⁷-285¹⁶, (PG 42,428-429).

55. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288²¹, (PG 42,432).

56. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ συγκλήθηκε μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐγκαινίων μεγάλης βασιλικῆς ἀπὸ τὸν ἀρειανόφρονα αὐτοκράτορα Κωνσταντίου. Στὴ Σύνοδο ἦταν παρὼν ὁ αὐτοκράτορας καί, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Σωζομενοῦ, ἐνενήντα ἐπτά ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς (ἐνενήντα κατὰ τὸν Σωκράτη), μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Γεώργιος Λαοδικεῖας καὶ κάποιοι ἀκράοιοι ἀρειανόφρονες. Βλ. ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Π, VIII-X, SC 493, σσ. 34¹ - 46⁸⁹, ΣΩΖΟΜΕΝΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, III, 5, SC 418, σσ. 68 - 74.

α) Ἡ παράγραφος τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ ποῦ ἀναφέρεται στήν περί διακρίσεως οὐσίας καί ὑποστάσεων διδασκαλία τῶν «ἀνατολικῶν» πατέρων εἶναι καί ἡ μόνη στήν ὁποία γίνεται ἔκθεση τῆς περι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίας⁵⁷. Ἡ παράγραφος αὐτή ἀποδίδει κατὰ ἀναπτυγμένη παράφραση, τὸ πνευματολογικὸ ἄρθρο τοῦ δευτέρου Συμβόλου τῆς Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων⁵⁸. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ περί Ἁγίου Πνεύματος ἄρθρο τοῦ παραπάνω Συμβόλου γίνεται εἰδική μνεία στήν περί τῶν τριῶν ὑποστάσεων διδασκαλία. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στή Σύνοδο αὐτή παρὰ τὴ συμμετοχὴ «εὐσεβιανῶν» ἐπισκόπων ἐπικράτησαν μετριοπαθέστερες θέσεις ὑπὸ τὴν πίεση τῶν ἐπισκόπων ποῦ ἀκολουθοῦσαν τὴν πίστη τῆς Νικαίας⁵⁹.

β) Ἀπάντηση τῶν πατέρων τῆς Δύσεως στή Σύνοδο τῶν Ἐγκαινίων ἀπέτελεσε ἡ ὀρθόδοξος Σύνοδος τῆς Σαρδικῆς (343)⁶⁰, ἡ ὁποία ἐκθρόνισε τὸν Βασίλειο Ἀγκύρας καί καθαίρεσε τὸν Γεώργιο Λαοδικεῖας⁶¹. Ἡ Σύνοδος συγκλήθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσης Κώνστα ὡς «οἰκουμενική», ἦτοι γενικὴ Σύνοδος⁶² δυτικῶν καί ἀνατολικῶν πατέρων, ἐν τέλει ὅμως οἱ ἀνατολικοὶ ἀποχώρησαν⁶³. Οἱ Πατέρες τῆς Συνόδου χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο ὑπόσταση μὲ τὴν παραδεδομένη του ἔννοια καί ὡς ταυτόσημο τῆς οὐσίας καί ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου καταδικάζουν ὄλους, ὅσοι ἀρνοῦνται τὴν ταυτότητα τῆς ὑποστάσεως ἢ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί τὴν αἰδιότητά

57. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288²⁰- 289¹⁷, (PG 42, 432-433).

58. Βλ. τὴ διατύπωση τῆς Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων: «εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ εἰς παράκλησιν καί ἁγιασμόν καί εἰς τελείωσιν τοῖς πιστεύουσι διδόμενον, καθὼς καί ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διετάξατο τοῖς μαθηταῖς λέγων, “Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καί τοῦ υἱοῦ καί τοῦ ἁγίου πνεύματος”, δηλονότι πατρὸς ἀληθῶς ὄντος πατρὸς καί υἱοῦ ἀληθῶς ὄντος υἱοῦ καί πνεύματος ἁγίου ἀληθῶς ὄντος πνεύματος ἁγίου, τῶν ὀνομάτων οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ ἀργῶς κειμένων, ἀλλὰ σημανόντων ἀκριβῶς τὴν ἰδίαν ἐκάστου τῶν ὀνομαζομένων ὑπόστασιν τε καί τάξιν καί δόξαν, ὡς εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία, τῇ δὲ συμφωνίᾳ ἓν» (ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, II,X, SC 493, σ. 46⁵⁷⁻⁶⁸).

59. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων Β'*, σ. 493.

60. Περὶ τῆς χρονολογήσεως τῆς τὸ 343 καί ὄχι τὸ 342, βλ. ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ, *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή εἰς τοὺς κανόνας τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Στοκχόλμη 1990, σ. 375, ὅπου καί σχετικὴ βιβλιογραφία.

61. ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ, *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή*, σσ. 376-377.

62. ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, II, XX, SC 493, σσ. 82¹-88⁶¹.

63. Ἡ ἀποχώρηση ἔλαβε χώρα, διότι δὲν ἔγινε δεκτὸ τὸ αἴτημά τους νὰ ἀποκλεισθοῦν ἀπὸ τὴ Σύνοδο οἱ καθαιρεθέντες ἀπὸ Συνόδους τῆς Ἀνατολῆς, Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, Μάρκελλος Ἀγκύρας καί Γάζης Ἀσκληπᾶς. Βλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Πρὸς ἀπανταχοῦ μοναχοὺς περὶ τῶν γεννημένων παρὰ τῶν ἀρειανῶν ἐπὶ Κωνσταντίου* 44, PG 25,745.

τους⁶⁴. Ὁ Ὑπομνηματισμός, λοιπόν, ἐμμέσως ἀπαντᾷ σὲ αὐτὴν τὴν καταδικη, διευκρινίζοντας ὅτι οἱ ἀνατολικοὶ πατέρες (ἐκεῖνοι τουλάχιστον ποὺ ὑπέγραψαν τὸ δεύτερο Σύμβολο τῆς Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων) δὲν χρησιμοποίησαν τὸν ὄρο ὑπόσταση ὡς ταυτόσημο τῆς κοινῆς οὐσίας.

γ) Ὁ Βασίλειος Ἀγκύρας εἶχε ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς τὴ Σύνοδο τῶν Ἐγκαινίων καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις. Ἔτσι, τὴν ἀναφέρει καὶ στὴ Συνοδικὴ ἐπιστολὴ τῆς Ἀγκύρας⁶⁵, καὶ μάλιστα σὲ συνάφεια μὲ τὴ Σύνοδο τῆς Σαρδικῆς⁶⁶, καὶ στὸν

64. Βλ. τὴ διατύπωση τῆς Συνόδου τῆς Σαρδικῆς: «μίαν εἶναι ὑπόστασιν, ἣν αὐτοὶ οἱ αἰρετικοὶ οὐσίαν προσαγορεύουσι, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. καὶ εἰ ζητοῦεν, τίς τοῦ υἱοῦ ἢ ὑπόστασις ἔστιν, ὁμολογοῦμεν ὡς αὕτη [ἦν] ἢ μόνη τοῦ πατρὸς ὁμολογουμένη, καὶ μηδὲ ποτε πατέρα χωρὶς υἱοῦ μηδὲ υἴον χωρὶς πατρὸς γεγενῆσθαι μηδὲ εἶναι δύνασθαι ὁ ἔστι λόγος πνεῦμα. ἀποπάτατον γάρ ἐστι λέγειν ποτὲ πατέρα μὴ γεγενῆσθαι· πατέρα χωρὶς υἱοῦ μήτε ὀνομάζεσθαι μήτε εἶναι δύνασθαι, ἔστιν αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ μαρτυρία· “ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοὶ” καὶ “ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἑσμεν”. οὐδεὶς ἡμῶν ἀρνείται τὸ γεγεννημένον, ἀλλὰ τισιν γεγεννημένον, παντάπασιν ἄπερ ἀόρατα καὶ ὄρατά προσαγορεύεται, γεννηθέντα τεχνίτην καὶ ἀρχαγγέλων καὶ ἀγγέλων καὶ κόσμου καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, ὅτι φησὶν· “ἡ πάντων τεχνίτις ἐδίδαξέ με σοφία” καὶ “πάντα δι’ αὐτοῦ ἐγένετο”. οὐ πάντοτε γάρ εἶναι ἡδύνατο εἰ ἀρχὴν ἔλαβεν, ὅτι ὁ πάντοτε ὢν ἀρχὴν οὐκ ἔχει λόγος, θεὸς δὲ οὐδέποτε ὑπομένει τέλος. οὐ λέγομεν τὸν πατέρα υἴον εἶναι οὐδὲ πάλιν τὸν υἴον πατέρα εἶναι· ἀλλ’ ὁ πατὴρ πατὴρ ἔστι καὶ ὁ υἱὸς πατρὸς υἱός» (ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, II, 6, Die griechischen christlichen Schriftsteller 44, σ. 113-115, PG 82,1012-1013).

65. Τὴν ἀποκλίνουσα ἀπὸ τὴν κρατοῦσα ἀποψη ἀδημοσίευτη γνώμη τοῦ N. Steenson, ὅτι στὴ Συνοδικὴ ἐπιστολὴ τῆς Ἀγκύρας δὲν ἀναφέρεται τὸ δεύτερο Σύμβολο τῆς Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων ἀλλὰ τὸ τέταρτο Σύμβολο τῆς ἰδίας Συνόδου, ἀνατρέπει μὲ ἰκανὰ ἐπιχειρήματα ὁ R. Hanson. Βλ. HANSON R. P. C., *The Search for the Christian Doctrine of God*, σ. 351.

66. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,268³⁰-270⁴, (PG 42,404-405), ὅπου καὶ ἡ συνοδικὴ ἐπιστολὴ Ἀγκύρας: «Ἡ ἁγία σύνοδος ἡ ἐν Ἀγκύρα προσεγγίζοντος τοῦ Πάσχα ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν συγκροτηθεῖσα κυρίοις τιμωτάτοις καὶ ὁμοψύχοις συλλειτουργοῖς τοῖς ἐν Φοινίκῃ καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς τὰ αὐτὰ ἡμῖν φρονοῦσιν ἐν κυρίῳ χαίρειν. Εὐχόμεθα μὲν μετὰ τὴν ὡς ἐν πυρὶ τοῖς ἐν μέσῳ γεγεννημένοις ὑπὲρ τῆς πίστεως πειρασμοῖς βάσανον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως καὶ <μετὰ> τὰ ἐπὶ τῆς Κωνσταντίνου πόλεως διὰ Μάρκελλον γεγεννημένα καὶ μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς πίστεως ἐν τῇ συνόδῳ συγκροτηθείσῃ ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίας καὶ μετὰ ταῦτα κατὰ Σαρδικὴν καὶ τὴν ἐκεῖ αὐθις ἀνθήσασαν πίστιν καὶ ἔτι μετὰ τὰ ἐν Σιρμίου ἐπὶ Φωτεινῷ γεγεννημένα, ἔτι μὴν καὶ λογισμούς, οὓς ἐφ’ ἐκάστω περὶ τῆς πίστεως κεφαλαίῳ ἐπερωτηθέντες παρὰ τῶν ἐν Σαρδικῇ πρὸς τὴν ἀνατολὴν διεστώτων ἐξεθέμεθα, ἡρημησαί λοιπὸν καὶ ἐνωθείσης ἐν τῇ εὐσεβεῖ βασιλείᾳ τοῦ δεσπότη ἡμῶν Κωνσταντίου τῆς ἀπὸ ἀνατολῆς ἕως δυσμῶν ἐκκλησίας, ἐκβεβλημένων τῶν σκανδάλων, εἰρηνεύειν τε καὶ ταῖς λατρείαις τοῦ θεοῦ προσανέχειν. ἐπειδὴ δὲ ὡς εἴκειν οὐ παύεται ὁ διάβολος διὰ τῶν οικείων σκευῶν σπουδάζων καθ’ ἑαυτὸν, ἵνα διη πάντως <κατὰ> τὰ τε παρὰ τοῦ κυρίου προορηθέντα καὶ διὰ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου συμφώνως ἐπὶ προφυλακῇ τῶν πιστῶν κληροχθέντα [εἰς] ἀποστασίαν ἐργάσῃται, ἐπινοῶν καινισμοὺς κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως, καὶ νῦν ἐν “μορφώσει τινὰς εὐσεβείας” οικειώσασθαι καὶ “βεβήλους καινοφονίας” δι’ αὐτῶν ἐπινοήσας κατὰ τῆς εὐσεβοῦς γνησιότητος τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ θεοῦ, πρότερον μὲν ἀκούοντες κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν διατρέ-

κωδικοποιητικό της όμοιουσιανικής διδασκαλίας τόμο της μικρής Συνόδου-σύσκεψης του Σιρμίου (καλοκαίρι του 358)⁶⁷.

Ίστορικώς οί Βασίλειος Ἀγκύρας καί Γεώργιος Λαοδικείας συγκαταλέγονταν στους πατέρες της Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων. Κατά τή γνώμη μας, δέν αὐτοαποκαλοῦνται ἀνατολικοί, διότι κατά τόν χρόνο συγγραφῆς τοῦ Ἵπομνηματισμοῦ εἶχαν ἤδη δημιουργήσει τή δική τους μετριοπαθέστερη όμοιουσιανική ομάδα καί μετά τή Σύνοδο τῆς Ἀγκύρας (358) βρίσκονταν σέ στάδιο προσεγγίσεως μέ τούς Ὁρθοδόξους. Ἐμπόδιο στήν προσέγγιση αὐτή ἦταν ἡ ἐκ μέρους τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἀπόρριψη τοῦ ὄρου «όμοούσιος»⁶⁸.

Μετά τόν Ἵπομνηματισμό ὁ Ἐπιφάνιος παραθέτει τά ὄσα επακολούθησαν, τά ὁποῖα ὀδήγησαν στή διάσπαση τῶν Ὁμοίων καί κυρίως τῶν Ὁμοιουσιανῶν. Ὁ Ἐπιφάνιος κατέδειξε ὅτι τὸ Σύμβολο τοῦ Σιρμίου δέν ἔφερε ἔνωση μεταξύ Ὁμοίων καί Ὁμοιουσιανῶν. Τή διάσπαση ὁμως τήν ἀποδίδει ὄχι μόνο στή δογματική διαφοροποίηση ἀλλά καί στά «μίση τινῶν καί ζῆλον ἀνθρώπινον»⁶⁹. Οἱ ἡγέτες τους «ἔρεσελοῦντες ἐκάτερος πρὸς ἐκάτερον καί φιλαρχοῦντες»⁷⁰, ὀδηγήθηκαν γρήγορα σέ πλήρη διάσταση. Ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρὰ τὸ γεγονός τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μελετίου στὸν θρόνο τῆς Ἀντιόχειας ἐνίσχυσε τήν τάση προσεγγίσεως Ὁμοιουσιανῶν καί Ὁρθοδόξων. Οἱ δύο πλευρὲς κράτησαν κοινή στάση κατὰ τοῦ ἀρειανόφρονα Εὐζωίου, τὸν ὁποῖο καί δέν ἀναγνώρισαν, ὅταν οἱ ἀκραῖοι ἀρειανόφρονες τὸν ἐπέβαλαν, ἀπομακρύνοντας τὸν Μελέτιο ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο⁷¹.

χειν τινάς, ἀλλὰ καί κατὰ τήν Ἀλεξάνδρειαν, ἔτι τε καί τήν Λυδίαν εἴτε κατὰ τήν Ἀσίαν καί ἐμβάλειν σπινθηρας ἀσεβείας ταῖς τῶν ἀπλουστέρων ψυχαῖς, ἡλπίζομεν διὰ τὸ τολμηρὸν τῆς ἀσεβείας καί <τὸ> τοσοῦτον ἀναιδὲς αὐτῶν, ὑπερμαχοῦντων καί τῶν κατὰ τόπον κυρίων συλλειτουργῶν, μαραινθῆναι τήν ἐπινοηθεῖσαν αἴρεσιν καί σβεσθῆναι τήν κακίαν».

67. Γιὰ τὸν τόμο αὐτό, βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β΄*, σσ. 215-216. Πρβλ. ΙΛΑΡΙΟΥ ΠΙΚΤΑΒΙΟΥ, *De synodis seu de fide orientalium 81*, PL 10,534.

68. Ὁ Βασίλειος στήν ἐπιστολή του «Περὶ ὁμοουσίου καί ὁμοιουσίου» ὑποστηρίζει ὅτι γιὰ νὰ εἶναι ὁ Πατέρας καί ὁ Υἱός ὁμοούσιοι, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε μία πρεσβύτερη οὐσία (substantia) στήν ὁποία νὰ μετέχουν καί οἱ δύο (βλ. τήν ἰδέα στὸ ἔργο τοῦ Ἰλαρίου Πικταβίου, ὁ.π.). Μὲ αὐτὸ τὸ δεδομένο ὁ Στ. Παπαδόπουλος ἐξηγεῖ τήν ἀπόλυτη ἄρνηση καί τὸν φόβο τοῦ Βασιλείου ἀπέναντι στοῦ «όμοούσιου». Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β΄*, σ. 212.

69. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,296⁵, (PG 42, 444).

70. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,296⁵⁻⁶, (PG 42, 444-445).

71. ΦΕΙΔΑ Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α΄*, σσ. 506-507.

4. Τὸ περιεχόμενο τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ

Ὁ Ὑπομνηματισμὸς πρέπει καταρχὴν νὰ ἐξεταστῆι σὲ συνάρτηση μὲ τὸ κείμενο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται καὶ ἐρμηνεύει⁷², ποῦ στὴν περίπτωσή μας εἶναι τὸ Χρονολογημένο Σύμβολο τοῦ Σιριμίου. Τὸ περιεχόμενό του μὲ βάση τὴ θεματικὴ διάταξή του, διαρθρώνεται ἀπὸ πλευρᾶς δομῆς σὲ δύο εὐρύτερες ἐνότητες, ἓνα γενικὸ καὶ ἓνα εἰδικὸ μέρος. Στὸ γενικὸ, δίδονται σὲ ἄδρες γραμμὲς οἱ βασικὲς τοποθετήσεις τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἐπὶ τοῦ Χρονολογημένου Συμβόλου τοῦ Σιριμίου. Τὸ ὑπόλοιπο κείμενο, ἀπὸ πλευρᾶς συστηματικῆς παράθεσης τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῶν διδασκαλιῶν τῶν ὑπομνηματιστῶν, ἐπιλαμβάνεται εἰδικότερων θεμάτων μὲ ἀντιρρητικὴ καὶ διαλεκτικὴ δομὴ καὶ γι' αὐτὸ δὲν διστάζουμε νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε ὡς εἰδικὸ μέρος τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ. Στὴν πραγματικότητα, ὅσα σχετικὰ ζητήματα ἔχουν θιγῆι στὸ γενικὸ μέρος, ἐξετάζονται σὲ εἰδικότερες παραγράφους, μὲ πρόσθετα ἐπιχειρήματα καὶ λεπτομερέστερες παρατηρήσεις.

Τὸ γενικὸ μέρος διακρίνεται σὲ τρεῖς ἐπιμέρους ἐνότητες. Ἡ πρώτη ἐνότητα ἀφορᾶ στὴ χρῆση τοῦ ὄρου *οὐσία*. Στὸ Χρονολογημένο Σύμβολο τὸ ζήτημα τῆς χρήσης τοῦ ὄρου *οὐσία* διαλαμβάνεται στὴν τελευταία παράγραφό του. Στὸν Ὑπομνηματισμὸ τὸ ἴδιο ζήτημα προτάσσεται ὅλων τῶν θεμάτων, διότι ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ὄρου *οὐσία* ἦταν ἡ βασικὴ διαφορὰ τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἀπὸ τοὺς Ὁμοίους. Μὲ τὸν Ὑπομνηματισμὸ οἱ Ὁμοιουσιανοὶ ὑπαναχωροῦν ρητῶς ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Χρονολογημένου Συμβόλου καὶ ὑπεραμύνονται τοῦ ὄρου.

Ἡ πρώτη παράγραφος τοποθετεῖται ὑπὲρ τοῦ ὄρου *οὐσία* παρὰ τὴ μὴ ἀγιογραφικὴ του προέλευση. Οἱ ὑπομνηματιστὲς θεωροῦν ὅτι ὁ ὄρος, παρ' ὅλο ποῦ δὲν λέγεται ρητῶς, ὑφίσταται ὡς σημαίνόμενος στὸ χωρίο Ἐξ. 3:14, ὅπου ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται στὸν Μωϋσῆ ὡς ὁ Ὡν⁷³. Στὴ συνέχεια ἀποδίδουν τὴν ἴδια ὀντολογικὴ ιδιότητα στὸν Υἱό. Καταπολεμοῦν, ἐπικαλούμενοι τὴν πατερικὴ παράδοση, τὶς δοξασίαις τῶν Μαρκέλλου Ἀγκύρας καὶ Παύλου Σαμοσατέως, οἱ ὁποῖοι δὲν δέχονται τὴν ἀθύπαρκτη ὄντοτητα τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ.

72. Μόνον ἔτσι θὰ εἶναι σὲ θέση κάποιος νὰ διαβλέπει τὰ σημαίνόμενα τῶν ὄρων καὶ τῶν τύπων τοῦ Συμβολικοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ τὶς θεολογικὲς βάσεις καὶ ἀφετηρίαις τῶν ἐρμηνευτικῶν σχολίων. Εἶναι πολὺ γνωστὴ ἡ ἀρχὴ τῆς ιστορικῆς ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης ἐνός κειμένου, καθὼς εἶναι δυνατὸν νὰ λέγεται τὸ ἴδιο πράγμα μὲ ἓνα ἄλλο κείμενο, ἀλλὰ νὰ μὴν σημαίνεται τὸ ἴδιο, διότι ἔχει ἀλλάξει τὸ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο καὶ τὸ πρῶσιμα ὑπὸ τὸ ὁποῖο γίνεται κατανητὸ ἀπὸ τὴν ἴδια ἢ διαφορητικὴ κοινότητα.

73. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,284¹³⁻¹⁵, (PG 42,428).

Διευκρινίζουν ότι οί Πατέρες επέλεξαν τὸν ὄρο *οὐσία* γιὰ νὰ καταδείξουν ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος εἶναι ὁ ὼν, ὁ Ἄρτος, ἡ Ζωὴ καὶ ὄχι ἀπλῶς ρῆμα ἢ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, γιατί οἱ λεκτικὲς ἐνέργειες δὲν συνιστοῦν οὐσία τοῦ Θεοῦ⁷⁴. Ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι λεκτικὴ ἐνέργεια ἀλλὰ οὐσία. Οἱ λόγοι, δηλαδὴ τὰ ρήματα τοῦ Θεοῦ, «ἐν τῷ λαλοῦντι τὸ εἶναι ἔχουσι», ἐνῶ ὁ Λόγος ἔχει τὸ εἶναι «τῷ ἐκ τοῦ πατρὸς γεγενῆσθαι καὶ ἀκούειν τοῦ πατρὸς καὶ ὑπουργεῖν τῷ πατρί»⁷⁵. Οἱ ὑπομνηματιστὲς μὲ τὶς διατυπώσεις αὐτὲς ἐπιδιώκουν νὰ καταδείξουν τὴν αἰτία τῶν αἰρετικῶν δοξασιῶν τῶν Ἀνομοίων καὶ τῶν Ὁμοίων καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπαρξὴ τοῦ Υἱοῦ.

Ἡ δευτέρη ἐνότητα τοῦ γενικοῦ μέρους ἀφορᾷ στὴν περιληπτικὴ ἔκθεση τῆς πίστεως τῶν Ἀνομοίων καὶ τῶν Ὁμοίων καὶ στὴν παράθεση ἑνὸς συνοπτικοῦ ἀντιλόγου. Ἀπορρίπτεται καταρχὰς ἡ σαβελλιανικὴ «συναλοιφή», δηλαδὴ ἡ «καταστροφή» τῶν προσώπων τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ γίνεται δεκτὴ τόσο ἡ διάκριση καὶ ὑπαρκτικὴ ἰδιαιτερότητά τους ὅσο καὶ ἡ μεταξύ τους ὁμοιότητα. Στὴ συνέχεια φαίνεται νὰ διακρατεῖται μία ἐπιφυλακτικὴ στάση ἐναντι τῶν ὄρων *ἀγέννητος* καὶ *γεννητός* γιὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ ἀντιστοίχως, διότι κατ' αὐτοὺς τὸ ὄνομα *Πατὴρ* «πλέον ἐστὶ τοῦ ἀγεννήτου ὀνόματος»⁷⁶, ἔχει, δηλαδὴ, εὐρύτερο σημασιολογικὸ περιεχόμενο⁷⁷. Μὲ τὸν ὄρο *ἀγέννητος* δὲν δηλώνεται ἡ πλήρης δύναμη τοῦ Πατέρα. Μὲ τὸ *Πατὴρ* φαίνεται ὅτι «οὐκ ἐστὶν Υἱὸς ὁ Πατὴρ», ἄρα ἀπορρίπτεται ὁ τροπικὸς μοναρχιανισμὸς, καὶ ὅτι ὁ *Πατὴρ* «αἰτίος ἐστὶν ὁμοίου ἑαυτοῦ υἱοῦ»⁷⁸. Ἐπιπλέον, μὲ τοὺς ὄρους *Πατὴρ* καὶ *Υἱὸς* καταρρίπτεται τὸ σόφισμα τῶν Ἀνομοίων περὶ ἀγεννήτου Πατρὸς καὶ γεννητοῦ Υἱοῦ. Ταυτοχρόνως καυτηριάζεται τὸ δόγμα τῶν Ὁμοίων. Τέλος, ὑποστηρίζεται ὅτι οἱ τελευταῖοι ταυτίζονται μὲ τοὺς Ἀνομοίους, ἀλλὰ γιὰ μὴν ἔχουν εὐθύνες ὅτι ἐνστερνίζονται τὴν ἀνατολικὴ πίστη, ἀπέρριψαν τὸν ὄρο *οὐσία*.

Στὴ συνέχεια οἱ ὑπομνηματιστὲς στρέφονται κατὰ τῆς δοξασίας τῶν Ὁμοίων, οἱ ὅποιοι δέχονταν τὴν ὁμοιότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μόνο κατὰ βούληση καὶ ἐνέργεια καὶ ὄχι κατ' οὐσίαν. Οἱ ὑπομνηματιστὲς ὑπενθυμίζουν στοὺς Ὁμοίους

74. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,285¹⁻²², (PG 42,428).

75. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,285²⁶⁻²⁸, (PG 42,428).

76. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,287², (PG 42,429).

77. Κατὰ τὸν ἅγιο Ἐπιφάνιο ἡ χρῆσις τῶν ὄρων αὐτῶν ἀπὸ τοῦς Ἀνομοίους εἶχε ὡς ἀπώτερο σκοπὸ τὴν κατάδειξη τῆς ἑτερουσιότητος τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., *Ἡ Τριαδολογία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου*, σ. 191 ὅπου καὶ σχετικὴ τεκμηρίωσις.

78. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288⁵⁴ (PG 42,432).

ὅτι ὁμολόγησαν πὼς εἶναι «κατὰ πάντα ὅμοιος ὁ υἱὸς τῷ πατρί»⁷⁹. Ἐπεξηγοῦν ὅτι οἱ Ὅμοιοι δεχόμενοι τὸ «κατὰ πάντα» ἔχουν δεχθεῖ τὸ ὁμοιουσιανικὸ δόγμα, καθὼς τὸ «κατὰ πάντα» εἶναι ὄνομα «περιληπτικὸν» καὶ δηλώνει ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὅμοιος, «τέλειος ἐκ τελείου, πρὸ πάσης ἐννοίας καὶ πάντων λογισμῶν καὶ χρόνων καὶ αἰώνων ἐκ τοῦ πατρὸς ὁμοιότητος ἐγεννήθη, ὡς οἶδε μόνος ὁ πατήρ ὁ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸν ἀπαθῶς γεννήσας καὶ ὁ υἱὸς ὁ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων»⁸⁰, ἄρα καὶ κατὰ τὴν οὐσία. Οἱ τοποθετήσεις «τέλειος ἐκ τελείου», «πρὸ πάσης ἐννοίας καὶ πάντων λογισμῶν καὶ χρόνων καὶ αἰώνων», «ἐκ τοῦ πατρὸς ὁμοιότητος ἐγεννήθη, ὡς οἶδε μόνος ὁ πατήρ» ὀδηγοῦν σὲ ἓνα θεολογικὸ ἀποφατισμὸ, ὅπου δηλώνεται τὸ ἀκατάληπτο, τὸ ἄρρητο ἀλλὰ καὶ τὸ αἰδιο τοῦ Υἱοῦ καὶ τῶν μεταξὺ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς σχέσεων καὶ καταφάσκει στὸ φυσικὸ καὶ τέλειο τοῦ προσώπου τους.

Στὸν Ὑπομνηματισμὸ ὑπάρχουν ἐλάχιστες ἀναφορὲς πνευματολογικοῦ περιεχομένου. Ἡ τρίτη καὶ τελευταία ἐνότητα τοῦ γενικοῦ μέρους ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν χρῆση τοῦ ὄρου *ὑπόστασις*, ὁ ὁποῖος μὲ τὸν Μ. Βασίλειο ἀρχίζει νὰ διαφοροποιεῖται σημασιολογικῶς ἀπὸ τὴν ἀρχικῶς ταυτόσημη ἔννοιά του μὲ τὸν ὄρο *οὐσία*⁸¹. Οἱ ὑπομνηματιστὲς ξεκινοῦν τὴν πραγμάτευση τοῦ θέματος τους μὲ μία προστακτικὴ: «μὴ ταρασσέτω τὸ τῶν ὑποστάσεων ὄνομά τινας. διὰ τοῦτο γὰρ ὑποστάσεις οἱ ἀνατολικοὶ λέγουσιν, ἵνα τὰς ιδιότητας τῶν προσώπων ὑφεστῶσας καὶ ὑπαρχούσας γνωρίσωσιν. εἰ γὰρ πνεῦμα ὁ πατήρ, πνεῦμα καὶ ὁ υἱός, πνεῦμα καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα»⁸². Ἀντιλαμβανόμεστε ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ὅτι ὁ ὄρος «ὑπόστασις» μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὑπαρκτικῆς ἰδιαιτερότητας τῶν θείων προσώπων τίθεται πλέον σὲ ἐφαρμογή. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἀπὸ πολὺ νωρὴς σκιαγραφεῖται ἡ διαφοροποίηση μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως στὸ θέμα αὐτὸ κατὰ τὸ ὅτι στὴν Ἀνατολὴ προέχει ἡ ὑποστατικότης κατὰ τὴν ἐκφορὰ τοῦ Τριαδολογικοῦ δόγματος⁸³.

79. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288⁶⁻⁸, (PG 42,428).

80. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288¹⁵⁻¹⁸, (PG 42,432).

81. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ Γ., *Οὐσία καὶ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον*, Θεσσαλονίκη 1993², σ. 61. Πρβλ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Ι., «Τὸ τριαδικὸν δόγμα κατὰ τὸν δ' αἰῶνα», *ΕΕΘΣΠΘ* 13(1966) 215-265, ἐδῶ 344 ἐπ., ΟΡΦΑΝΟΥ Μ., *Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν Τριαδολογίαν τοῦ Μ. Βασιλείου*, Ἀθήναι 1976, σ. 26 ἐπ.

82. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288²⁰⁻²³, (PG 42,432-433).

83. Πρβλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ Γ., *Γενικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 206, ΖΗΖΙΟΥ-ΛΑ ΙΩΑΝΝΟΥ, «Ἀπὸ τὸ προσώπειον εἰς τὸ πρόσωπον», *Ἐποπτεία* 73(1982), σσ. 941-960.

Στή συνέχεια οί υπομνηματιστές αναφέρονται στα τρία πρόσωπα της Τριάδος. Δέν προκύπτει ἐκ πρώτης ὄψεως πνευματομαχική διάθεση. Συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου *ὑπόστασις*, γιὰ τὰ τρία πρόσωπα τῆς Τριάδος. Ἐπικαλοῦνται τὴν περὶ τριῶν ὑποστάσεων ὀρολογία τῶν ἀνατολικῶν πατέρων (τῆς Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων), ἐνστερνιζόμενοι τὴν ἀπόρριψη τῆς τριθεΐας ἢ τῆς διθεΐας⁸⁴. Μαζὶ μὲ τοὺς ἀνατολικούς ὁμολογοῦν καὶ αὐτοὶ «μίαν εἶναι θεότητα, ἐμπεριέχουσαν δι' υἱοῦ ἐν πνεύματι ἀγίῳ τὰ πάντα»⁸⁵. Δέχονται λοιπὸν οἱ υπομνηματιστές «μίαν θεότητα καὶ μίαν βασιλείαν καὶ μίαν ἀρχὴν»⁸⁶ καὶ πιστεύουν ὅτι τὰ πρόσωπα θεωροῦνται «ἐν ταῖς ιδιότησι τῶν ὑποστάσεων»⁸⁷.

Τὰ παραπάνω ἀκολουθεῖ μία εὐστοχη τοποθέτηση στὴν περιγραφή τοῦ τριαδολογικοῦ δόγματος, πάντα σὲ συνάφεια μὲ ὅσα ὑποστηρίζουν οἱ ἀνατολικοί: «τὸν πατέρα ἐν τῇ πατρικῇ αὐθεντία ὑφεστῶτα νοοῦντες καὶ τὸν υἱὸν οὐ μέρος ὄντα τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ καθαρῶς ἐκ πατρὸς τέλειον ἐκ τελείου γεγεννημένον καὶ ὑφεστῶτα ὁμολογοῦντες καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἡ θεία γραφὴ παράκλητον ὀνομάζει, ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὑφεστῶς»⁸⁸. Ἔτσι, οἱ υπομνηματιστές διδάσκουν ἐμμέσως πλὴν σαφῶς τὴ μοναρχία τοῦ Πατρὸς στὴ θεότητα, τὴν ὁποία καὶ ἀποκαλοῦν «αὐθεντία», ὅχι ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς κυριαρχίας ἢ τῆς subordinatio, ἀλλὰ ὡς ἄρρητης καὶ φυσικῆς αἰτίας τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ διατύπωση «ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ ὑφεστῶς» γιὰ τὸ Πνεῦμα, θὰ μπορούσε νὰ δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὑπάρχει μία πρώιμη διδασκαλία τοῦ filioque. Ὅμως, οἱ περὶ ἀποκλειστικῆς «αὐθεντίας» τοῦ Πατρὸς στὴ θεότητα ἀναφορές τοὺς διασκεδάξουν μία τέτοια ὑπόνοια. Ἀναπτύσσουν θεολογία

84. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288³⁰⁻³², (PG 42,433): «οἱ ἀνατολικοί, οὐχὶ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τρεῖς ἀρχὰς ἢ τρεῖς θεοὺς λέγοντες. ἀναθεματίζουσι γὰρ εἴ τις λέγει τρεῖς θεοὺς. ἀλλ' οὐδὲ πατέρα καὶ υἱὸν δύο θεοὺς λέγουσιν». Πρβλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου*, PG 26,1000B: «Μία γὰρ ἡ θεότης καὶ εἷς Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν». Βλ. καὶ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., *Ἡ Τριαδολογία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου*, σ. 167.

85. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,288³²-289¹, (PG 42,433). Πρβλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, περὶ πλείστων καὶ ἀναγκαίων ζητημάτων*, PG 28,600A: «Ἀδιαίρετος γὰρ ἐν ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσιν ἢ τῆς μιᾶς οὐσίας θεότης».

86. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,289²⁻³, (PG 42,433). Πρβλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Πρὸς τινα πολιτικὸν σύνταγμα*, PG 28,1404D-1405A: «... πιστεύειν τε εἰς Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὴν μίαν θεότητά τε καὶ δύναμιν ἐν τρισὶ γνωριζομένην καὶ προσκυνουμένην ταῖς ὑποστάσεσιν».

87. Πρβλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ἐκ τοῦ κατὰ Λατίνων λόγου*, PG 28,825C: «... μονὰς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, εἶπουν προσώποις, καὶ Τριάς ἐν μονάδι θεότητος, ἥτοι μιᾶς οὐσίας».

88. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,289³⁻⁸, (PG 42,433).

σχετιζόμενη με τις ἀποκαλυπτικές οικονομικές ἐνέργειες τῶν τριῶν ὑποστάσεων σπὸν κόσμον ὡς ἐξῆς: «ὡς <γὰρ> ὁ παράκλητος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, διδάσκει ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν, ἣτις ἐστὶν ὁ υἱός (“οὐδεὶς γὰρ λέγει κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν πνεύματι ἁγίῳ”), οὕτω καὶ ὁ υἱός, ὅς ἐστιν ἀλήθεια, τὸν ἀληθινὸν θεόν, τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, ἡμᾶς εὐσεβῶς εἰδέναι διδάξει, καθὼς λέγει “ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα”. οὐκοῦν ἐν πνεύματι ἁγίῳ υἱὸν ἀξίως νοοῦμεν, ἐν υἱῷ δὲ μονογενεῖ πατέρα εὐσεβῶς καὶ ἀξίως δοξάζομεν»⁸⁹. Αὐτὴ ἡ ἀναφορά τους στὴν οικονομικὴ ἔκφραση καὶ συνεργία τῆς Ἁγίας Τριάδος, θὰ μπορούσε, πράγματι, νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς θετικὴ ἔνδειξη περὶ τῆς τοποθετήσεώς τους ὑπὲρ τῆς ἰσοτιμίας τῶν Θεῶν προσώπων. Γιὰ νὰ κατοχυρώσουν μάλιστα αὐτὲς τὶς θέσεις ἐπικαλοῦνται, ὅπως καὶ οἱ ἀνατολικοὶ στὸ δεύτερο Σῦμβολο τῆς Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων, τὸ εὐαγγελικὸ χωρίο: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος»⁹⁰, ὅπου καταφαίνεται τὸ ἰσότημο καὶ ὁμοδύναμο τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Παρ' ὅλο πὸν φαίνεται ὅτι εἰδικῶς σὲ αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ οἱ συντάκτες τοῦ υἰοθετοῦν τὶς ἀπόψεις τῶν ἀνατολικῶν πατέρων τῆς Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων τοῦ 341, χρησιμοποιοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τρίτο πρόσωπο κατὰ τὴν ἔκθεση τῆς πίστεώς τους: οἱ ἀνατολικοὶ «γνωρίζουσι», «λέγουσιν», «ὀνομάζουσιν», «ὁμολογοῦσιν». Ὅλα αὐτὰ τὰ κατηγορήματα τὰ συνοδεύουν μὲ τὸ ἐπίρρημα «εὐσεβῶς».

Ἡ χρῆση τοῦ τρίτου προσώπου φαίνεται νὰ ἔχει μία συγκεκριμένη σκοπιμότητα. Οἱ ὑπομνηματιστὲς στέκονται κριτικῶς ἀπέναντι στοὺς συνοδικοὺς τῶν Ἐγκαινίων, δὲν τοὺς ἀπορρίπτουν οὔτε τοὺς δέχονται συλλήβδην, ἀλλὰ ἀφήνουν τοὺς ἄλλους νὰ κρίνουν. Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ πλήρως ἡ στάση τους πρέπει νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Οἱ Ἀναθεματισμοὶ πὸν ἀκολούθησαν τὸ Σῦμβολο τῆς Πίστεως τῆς Νικαίας συντάχθηκαν ἀπὸ τὸν δυτικὸ θεολόγο καὶ φίλο τοῦ αὐτοκράτορα Ὅσιο Κορδοῦης⁹¹. Ἐνας ἀπὸ τοὺς Ἀναθεματισμοὺς στρεφόταν ἐναντίον ἐκείνων πὸν διδασκαν ὅτι ὁ Υἱὸς ἦταν «ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας»⁹². Ἡ λέξη ὑπόστα-

89. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,289⁸⁻¹⁴, (PG 42,433). Πρβλ. *Ἰωάν.* 14:9.

90. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,289¹⁶⁻¹⁷, (PG 42,433). Πρβλ. *Ματθ.* 28:19.

91. ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Πατρολογία Γ'*, σ. 394.

92. Βλ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 321, ὅπου τὸ κείμενο τοῦ Ἀναθεματισμοῦ. Πρβλ. ΚΑΡΜΙΡΗ Ι., *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλη-*

σις χρησιμοποιήθηκε ως συνώνυμη τῆς λέξης οὐσία κατὰ μετάφραση τοῦ λατινικοῦ *substantia*, τὸ ὁποῖο σημαίνει καὶ οὐσία καὶ ὑπόσταση. Οἱ δυτικοὶ θεολόγοι δὲν εἶχαν δυσκολία νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ νόημα τοῦ Ἀναθεματισμοῦ, καθὼς μὲ τὸν ὄρο *ὑπόσταση* ἐξελάμβαναν τὴν οὐσία. Γιὰ τοὺς ἀνατολικούς, ὅμως, ὁ Ἀναθεματισμὸς «ἔθεσε» κατὰ τὸν Π. Χρήστου, «πέτραν σκανδάλου», διότι ὑπὸ τῆ λέξη «ὑπόστασις» ἔβλεπαν μίαν αὐτοτελῶς ὑπάρχουσα ὄντοτητα καὶ ἄρα ὁ Ἀναθεματισμὸς τοῦ «ἔξ ἑτέρας ὑποστάσεως» μποροῦσε νὰ ἐκκληφθεῖ ὡς ροπή πρὸς σαβελλιανὸν τροπισμὸ. Ἡ ὀρολογικὴ αὐτὴ διαφοροποίηση τῶν ἀνατολικῶν ἀποτελέσει ἓνα ἀπὸ τὰ αἷτια γιὰ τὴ στροφή κάποιων ἐκκλησιαστικῶν παργόντων τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸν Ἀρειανισμὸ⁹³. Τῆ θέσῃ αὐτῇ ὁ Π. Χρήστου τὴν παραθέτει χωρὶς νὰ τὴν τεκμηριώνει σὲ κάποιες πηγές⁹⁴, προφανῶς, διότι ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο στὴ διεθνή βιβλιογραφία. Πράγματι, ἡ τεκμηρίωση αὐτῆς τῆς ὀρθῆς θέσεως καθίσταται εὐκόλως δυνατὴ μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀξιολόγηση μεγάλης ἐκτάσεως καὶ ποικιλίας πηγαίου ὑλικοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τῶν ἐπομένων αἰῶνων (ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοί, πατερικὴ καὶ αἵρετικὴ γραμματεία). Ἀπὸ τὸ ὑλικὸ αὐτό, ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ καίρια καὶ σημαντικὰ γιὰ τὴν τεκμηρίωση τῆς παραπάνω θέσεως εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, οἱ σχετικὲς ἀποφάσεις τῆς ὀρθοδόξου Συνόδου τῆς Σαρδικῆς τοῦ 343, διότι: α) σὲ αὐτὴν προήδρευσε ὁ ἄμεσα ἐμπλεκόμενος μὲ τὸ θέμα Ὅσιος Κορδοῦνης⁹⁵, β) ἡ Σύνοδος διενκρίνισε ρητῶς ὅτι στὸν Ἀναθεματισμὸ τῆς Νικαίας ὁ ὄρος *ὑπόσταση* ταυτίζεται σημασιολογικῶς μὲ τὸν ὄρο *οὐσία* καὶ ἔτσι ἐμμέσως προκύπτει ὅτι εἶχε δημιουργηθεῖ σοβαρὸ ζήτημα ἀπὸ τὴ διατύπωση τοῦ Ἀναθεματισμοῦ μεταξὺ δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἐπισκόπων καὶ γ) ἡ Σύνοδος τῆς Σαρδικῆς χαίρει ὑψηλότατης ἀναγνωρίσεως ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, καθὼς ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ ἐπικύρωσε τὸ κανονικὸ τῆς ἔργου, προσδίδοντάς του οἰκουμενικὸ κύρος⁹⁶.

σίας, τόμ. 1, ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 59, ὅπου στὴν ὑποσημείωση 1 παρατίθενται ἀναφορὲς στὶς πηγές, πὺν διασώζουσιν τὸ κείμενο τοῦ Ἀναθεματισμοῦ.

93. ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Πατρολογία Γ'*, σ. 394.

94. *Ὁ.π.*

95. ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ, *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή*, σ. 376.

96. *Ὁ.π.*, σσ. 77-78. Ἡ Σύνοδος τῶν Ἐγκαινίων, πρὸς ἀπάντηση τῆς ὁποίας συγκλήθηκε ἡ Σύνοδος τῆς Σαρδικῆς, θεωρεῖται ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ἐρευνητῶν ὡς ταυτιζόμενη μὲ τὴ Σύνοδο τῆς «ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας» τοῦ 341, ἡ ὁποία θέσπισε 25 κανόνες ἐπικυρωθέντες ἀργότερα ἀπὸ τὴν Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ (ἴ.π., σ. 364). Ἐὰν πράγματι ἰσχύει κάτι τέτοιο, τότε προστίθεται καὶ ἄλλο ἓνα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἰσχυρὰ στεγανά μεταξὺ τῶν μετριοπαθῶν Ὁμοιοσιανῶν καὶ τῶν Ὁρθοδόξων.

Ὁ Ὑπομνηματισμὸς διευκρινίζοντας τὴν ἐννοιολογικὴ διαφοροποίησιν τοῦ ὄρου *ὑπόστασις* ἀπὸ τοὺς ἀνατολικούς, ἀπαντᾷ ὑπαινικτικῶς στὴν ἀντίδραση τῶν δυτικῶν. Στὴν προστακτικὴ «μὴ ταρασσέτω τὸ τῶν ὑποστάσεων ὄνομά τινας», τὸ «τινας», ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ παραπάνω ἱστορικὰ γεγονότα, ἀναφέρεται στὰ μέλη τῆς ὀρθόδοξης Συνόδου τῆς Σαρδικῆς, καὶ γενικῶς σὲ ὅσους δέχονταν τὴ διδασκαλίαν περὶ τῆς ταυτοσημίας τῶν ὄρων *οὐσία* καὶ *ὑπόστασις* στὸν Ἀναθεματισμὸ τῆς Νικαίας. Ὁ Ὑπομνηματισμὸς, ὅπως διαπιστώνουμε, προσφέρεται πρὸς τεκμηρίωσιν τῆς ταυτολογικῆς ἐκφορᾶς τῶν ὄρων *οὐσία* καὶ *ὑπόστασις* στὸν Ἀναθεματισμὸ τῆς Νικαίας καὶ τῆς ὀρολογικῆς παρεξηγήσεως μεταξὺ δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ταῦτιζαν σημασιολογικῶς τὶς δύο λέξεις.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος ἀνῆκε στὴ μερίδα τῶν Ὀρθοδόξων ποὺ ἦταν αὐστηρῶς προσηλωμένοι στὶς δογματικὰς διατυπώσεις τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας. Κατὰ τὸν χρόνον συγγραφῆς τοῦ *Παναρίου* (376) δὲν εἶχε ἀκόμη εὐρέως διαδοθεῖ καὶ ἐπικρατήσει ἡ περὶ τριῶν ὑποστάσεων διδασκαλία τῶν Καππαδοκῶν. Ὡστόσο, ἐνῶ κατὰ κανόνα ὁ Ἐπιφάνιος χρησιμοποιοῖ στὸ *Πανάριον* τοὺς ὄρους *οὐσία* καὶ *ὑπόστασις* μετὰ τὴν ταυτόσημήν τους ἔννοιαν⁹⁷, δὲν λείπει καὶ ἀναφορὰ τῶν ὄρων μετὰ τὴν νέα τους σημασίαν, τοῦ ὄρου *οὐσία* ὡς σημαίνοντος τὸ κοινὸ καὶ τὸ ὅλο καὶ τοῦ ὄρου *ὑπόστασις* ὡς δηλοῦντος τὸ ἰδιαιτέρον καὶ συγκεκριμένον⁹⁸.

Οἱ ὑπομνηματιστὲς προβαίνουν σὲ μία ἀξιολογικὴ ἐκτίμησιν γιὰ τὴν περὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων διδασκαλίαν τῶν ἀνατολικῶν καὶ τὴν κρίνουν θετικῶς, μετὰ γνώμονα τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν «τῆς μίας θεότητος, μίας βασιλείας καὶ μίας ἀρχῆς»⁹⁹. Βέβαια, προκαλεῖ ἐρωτηματικὰ πῶς ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος προεξαγγέλλει τὴν ἀπόδειξιν τῶν πνευματομαχικῶν τάσεων τῶν Ὀμοιοουσινῶν, κα-

97. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,220¹¹, (PG 42,317).

98. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,309¹⁰⁻¹⁴, (PG 42,468): «ἀλλ' ὁμοούσιον ὁμολογοῦντες πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, τρεῖς ὑποστάσεις, μίαν οὐσίαν, μίαν θεότητα: καθὼς ἐστὶν ἡ ἀληθινὴ πίστις, ἡ ἀπὸ τῶν ἀνέκαθεν, προφητικὴ τε καὶ εὐαγγελικὴ καὶ ἀποστολικὴ, ἣν ὡμολόγησαν οἱ συνελθόντες πατέρες ἡμῶν καὶ ἐπίσκοποι ἐν τῇ Νικαίᾳ συνόδῳ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ μακαριωτάτου βασιλέως». Πρῶτος ὁ Ν. Νικολαΐδης ἐπισήμανε στὸ *Πανάριον* τὴν ἐκ μέρους τοῦ Ἐπιφανίου χρῆσιν τοῦ ὄρου *ὑπόστασις* ὡς δηλωτικῆς τῆς ὑπαρκτικῆς ἰδιαιτερότητος τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., *Ἡ Τριαδολογία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου*, σσ. 168-169. Βλ. καὶ ἀντίθετη ἄποψη τοῦ Στ. Παπαδόπουλου ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος μετὰ τὸ 377 ἀρχίζει νὰ δέχεται τὸν ὄρον *ὑπόστασις* ὡς ἀποδίδοντα τὸ ἴδιον τῶν προσώπων τῆς Τριάδος (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β'*, σ. 722).

99. Βλ. ὑποσ. 86.

τονομάζοντας μάλιστα τούς Βασίλειο Ἀγκύρας καὶ Γεώργιο Λαοδικείας, διὰ τῆς παραθέσεως τῆς Συνοδικῆς ἐπιστολῆς τῆς Ἀγκύρας καὶ τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ, ἐνῶ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν προκύπτουν στοιχεῖα κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἀπάντηση στὸ παραπάνω ἐρώτημα μπορεῖ νὰ δοθεῖ μὲ τὴν ἐξῆς ὑπόθεση: ἡ ταύτιση δύο μερῶν σὲ μία διατύπωση δογματικῆς χαρακτῆρα δὲν ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Ἐπιφάνιο πάντα ἐπαρκῆ ἔνδειξη ταυτότητας συνόλης τῆς διδασκαλίας τους.

Ὁ Ἐπιφάνιος φαίνεται ὅτι ὑποστηρίζει αὐτὴν τὴν ἄποψη ἀπὸ τὴν εἰσαγωγικὴ τῶν δύο παρατιθέμενων ὁμοιουσιανικῶν κειμένων παράγραφο, ὅπου καὶ τονίζεται ἡ προσχηματικότητα τῶν παρόμοιων μὲ τῶν ὀρθοδόξων διατυπώσεων τῶν Ὁμοιουσιανῶν. Περαιτέρω, ὅταν συγγράφει τὸ *Πανάριον*, ἔχει ἐπίγνωση ὅτι ἐκπονεῖ μία συνθετικὴ ἐργασία γιὰ τὴ γενικὴ εἰκόνα ὄλων τῶν πλευρῶν τῶν αἰρέσεων, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τῶν Ὁμοιουσιανῶν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ δὲν σπεύδει νὰ τεκμηριώσει ἀμέσως τὴ θέση περὶ πνευματομαχικῆς θέσεως τῶν Ὁμοιουσιανῶν.

Ὅπως δὲποτε τὸ *Πανάριον* πρέπει νὰ τὸ κρίνουμε ἀπὸ πλευρᾶς συστηματικῆς στὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς του. Ἀνήκει λοιπὸν στὴν κατηγορία τῆς ἀντιαιρετικῆς γραμματείας ὑπὸ τύπον πραγματείας. Συνεπῶς, ὁ ἐρευνητὴς δὲν θὰ πρέπει νὰ ὀδηγεῖται σὲ βιαστικὰ συμπεράσματα, σὲ σχέση μὲ τὶς θέσεις ποὺ λαμβάνει κατὰ περίπτωσιν ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος, ἀλλὰ νὰ ἐπιδιώκει νὰ ἀποκτᾶ πρῶτα μία ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τοῦ ἔργου. Ὁ Ἐπιφάνιος ἐξηγεῖ ἀναλυτικότερα τὶς θέσεις του ἐπὶ τῆς πνευματομαχικῆς διαθέσεως τῶν Ἡμιαρείων στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο τοῦ *Παναρίου*, ὅπου ἀσχολεῖται μὲ τοὺς Πνευματομάχους, τῶν ὁποίων ὁ κυριότερος ἐκπρόσωπος ὑπῆρξε ὁ Μακεδόνιος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Μακεδόνιος ἀνῆκε ἀρχικῶς στὶς τάξεις τῶν Ὁμοιουσιανῶν καί, κατὰ μία γνώμη, εἶχε λάβει μέρος στὴ Σύνοδο τῆς Ἀγκύρας ὑπὸ τὸν Βασίλειο¹⁰⁰ καὶ πάντως ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀποδέκτες τῆς κατὰ Ἀνομοίων ἐπιστολῆς τοῦ Γεωργίου Λαοδικείας¹⁰¹, ποὺ ἀποτέλεσε τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴ σύγκληση τῆς ἀνωτέρω Συνόδου¹⁰².

100. ΣΚΟΥΤΕΡΗ Κ., *Ἱστορία Δογμάτων*, σ. 146. Πάντως δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα Μακεδόνιος στὶς σωζόμενες στὸ *Πανάριον* ὑπογραφές τῆς Συνοδικῆς ἐπιστολῆς.

101. Ὑπάρχει σωζόμενο ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς. Βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β΄*, σ. 214.

102. HANSON R. P. C., *The Search for the Christian Doctrine of God*, σ. 350.

Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος ξεκινᾷ τὸ περὶ Πνευματομάχων κεφάλαιο τοῦ *Παναρίου*¹⁰³ κάνοντας εἰδικὴ μνεῖα στοὺς Ἡμαρεῖους. Ἐκεῖ διδάσκει ὅτι οἱ Ἡμαρεῖοι, κατὰ τὴν ἐρμηνεία πὺ δίδουν στὴν ἀναφερόμενη στὸν Υἱὸ διατύπωση, «δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο», βλασφημοῦν τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, καθὼς ὑπονοοῦν ὅτι στὸ «τὰ πάντα» συμπεριλαμβάνεται καὶ αὐτό. Γιὰ τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιο, τὸ «δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο» ἀναφέρεται στὴν οἰκονομικὴ καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἀπολυτρωτικὴ ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ καὶ δὲν ἐξυπονοεῖ μία δευτέρη ἀρχὴ παράλληλη μὲ τὸν Πατέρα. Στὸ πνευματολογικὸ περιεχομένου ἀπόσπασμα τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο μάλιστα ὀλοκληρώνεται τὸ γενικὸ μέρος του, δὲν γίνεται μνεῖα τῆς παραπάνω διατυπώσεως.

Σὲ μία πρώτη παράγραφο τοῦ εἰδικοῦ μέρους τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ δίδεται ἡ ἀγιογραφικὴ θεμελίωση τῆς διδασκαλίας τῶν Ὁμοιουσιανῶν, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Υἱὸς εἶναι εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, ὥστε ἐν τέλει νὰ τεκμηριωθεῖ ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι Ὁμοῖος κατὰ πάντα μὲ τὸν Πατέρα¹⁰⁴, «κατὰ τὸ εἶναι καὶ κατὰ τὸ ὑφεστάναι καὶ κατὰ τὸ ὑπάρχειν»¹⁰⁵.

Πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸ ἀποβλέπει καὶ ἡ συνδυαστικὴ ἐρμηνεία τῶν *Φιλίπ.* 2:6-7 καὶ *Ρωμ.* 8:3-4¹⁰⁶, πὺ ἀκολουθεῖ τὸ παραπάνω σκεπτικὸ. Οἱ ὑπομνηματι-

103. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,313¹¹- 314⁷, (PG 42,473-476): «Ἀπὸ τούτων τῶν Ἡμαρεῖων καὶ ἀπὸ ὀρθοδόξων τινῶν ὡς εἰπεῖν, τεράστιοι γεννηθέντες ἄνθρωποι διφρεῖς καὶ ἡμίπλαστοι, ὡς τοὺς Κενταύρους ἢ Πάνας ἢ Σειρήνας <διέγραψαν> οὐκ ἀναγράψαντες τοὺς μύθους, ἐπανεστήσαν ἡμῖν, <ὧν> οἱ μὲν ἀπὸ Ἀρείου ὄντες καὶ δῆθεν τὸν υἱὸν οὐ τέλειον κτιστὸν ὀριζόμενοι, ἀλλ' υἱὸν ἀχρόνως γεγεννημένον, χρόνου δὲ ἐν ὑπονοίᾳ λέγουσι <αὐ>τὸν ἀπ' οὐρανοῦ καὶ δεῦρο, οὐ μὴν ἀπὸ ἀπλλαγμένου τῆς ἐν πρώτοις ἀπὸ Ἀρείου ἐξεμεθείσης λέξεως, τῆς φασκούςσης εἶναι ποτε ὅτε οὐκ ἦν, πρὸ χρόνων δὲ πάντων αὐτὸν εἶναι, "δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε", λέγοντες, <κτιστὸν δὲ τὸ πνεῦμα λέγοντες> βλασφημοῦσι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. ἄλλοι δὲ φύσει καὶ περὶ τοῦ υἱοῦ ὀρθοδόξως ἔχοντες, ὅτι ἦν αἰεὶ σὺν πατρὶ, καὶ οὐδέποτε διέλειπε τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἐκ πατρὸς μὲν αὐτὸν γεγεννημένον ἀνάρχως καὶ ἀχρόνως· εἰς τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον πάντες οὗτοι βλασφημοῦσι, μὴ συναριθμοῦντες αὐτὸ πατρὶ καὶ υἱῷ ἐν τῇ θεότητι. πολλάκις δὲ περὶ τούτου πολλὰ διελέχθημεν καὶ ἐν ἐκάστη αἰρέσει τὴν τε ἀληθινὴν περὶ αὐτοῦ σύστασιν οὐ μικρῶς ὑφηγησάμεθα, ὡς σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ κυριολεκτεῖται. "πνεῦμα γὰρ κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην", "τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας", τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ· πνεῦμα γὰρ κυρίου λέγεται, [καὶ] "ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον καὶ τοῦ υἱοῦ λαμβάνον", "χαριζόμενόν τε τὰ χαρίσματα διαφόρως ὡς βούλεται", "ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ", σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ ὄν, βαπτίζον, σφραγιζόν, τελειοῦν τὸν ἐσφραγισμένον».

104. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,289²³, (PG 42,433).

105. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,294³⁴ - 295¹, (PG 42,441).

106. *Φιλ.* 2:6-7: «ὃς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμὸν ἠγάγατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, ἀλλὰ ἐαυτὸν ἐκένωσεν μορφῇ δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· καὶ σῆματι εὐρεθεῖς ὡς ἄνθρωπος» καὶ *Ρωμ.* 8:3-4: «Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός,

στές επιχειροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ «ὁ Υἱὸς μορφὴν δούλου λαβὼν ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος»¹⁰⁷. Δέχονται ὅτι ὁ Λόγος ἔλαβε σάρκα ἀπὸ τὴν Παρθένο, ἡ ὁποία ὅμως σάρκα, λόγω τῆς ὑπερφουῶς συλλήψεως, δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἴδια μὲ τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ ὅμοια μὲ αὐτούς. Ἔτσι, κάνοντας μία ἀναγωγή ἀπὸ τὸ χριστολογικὸ δόγμα τῆς Ἐνανθρωπήσεως στὸ τριαδολογικὸ, θεωροῦν ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς «πνεῦμα ὦν καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς πνεῦμα γεννηθεῖς», εἶναι ὅμοιος μὲ τὸν Πατέρα γιατί γεννήθηκε «ἄνευ ἀπορροίας καὶ πάθους καὶ μερισμοῦ»¹⁰⁸. Ἀξίζει νὰ ἐκθέσουμε αὐτολεξεῖ τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἵπομνηματισμοῦ, διότι προδίδει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο επιχειροῦν οἱ συντάκτες τοῦ νὰ ἐμβαθύνουν στὰ πράγματα: «οὐκοῦν ἡ σὰρξ, ἣν ἀνέλαβεν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἡ αὐτὴ μὲν ἐστὶ τῆ σαρκὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐν ὁμοιώματι δὲ ἀνθρώπων ἐστίν, ἐπειδὴ οὐκ ἐκ σπορᾶς ὡς ἄνθρωποι οὐδὲ ἐκ κοίτης ἀνδρὸς ἐγεννήθη· οὕτως κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον καὶ ὁ υἱὸς, πνεῦμα ὦν καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς πνεῦμα γεννηθεῖς, κατὰ μὲν τὸ πνεῦμα ἐκ πνεύματος εἶναι τὸ αὐτὸ ἐστὶν <τῷ πατρί> (ὡσπερ [τὸ] κατὰ τὸ σὰρξ ἐκ σαρκὸς εἶναι τῆς Μαρίας <τὸ αὐτὸ τοῖς ἀνθρώποις>), κατὰ δὲ τὸ ἄνευ ἀπορροίας καὶ πάθους καὶ μερισμοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθῆναι ὅμοιός ἐστὶ τῷ πατρί»¹⁰⁹. Ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι «ταυτὸν» Πνεῦμα ἀλλὰ ὅμοιον μὲ τὸν Πατέρα, διότι τὸ πνεῦμα «ὃ ἐστὶν ὁ υἱὸς οὐκ ἐστὶν ὁ πατήρ», ὅπως καὶ ἡ σάρκα, τὴν ὁποία ἀνέλαβε ὁ Λόγος δὲν ἦταν «ἐκ σπέρματος καὶ ἡδονῆς»¹¹⁰. Ἔτσι, ὄντας «ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς καὶ περὶ ἁμαρτίας κατέκρινε τὴν ἁμαρτία ἐν τῇ σαρκί»¹¹¹.

Τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα δίδει τὴν ἀφορμὴ στὸν Στ. Παπαδόπουλο γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ σκοπεύεται ἡ ἀνατροπὴ τῆς θεολογίας τοῦ

ὁ θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας καὶ περὶ ἁμαρτίας κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περὶπατοῦσιν ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα».

107. Γιὰ τὴν κένωση τοῦ Λόγου καὶ τὴν ὑπερφυὴ ταπεινώσή Του κατὰ τὸ μυστήριον τῆς Ἐνανθρωπήσεως, διδασκαλίαι ποὺ βασίζονται στὴν ἐρμηνεία αὐτοῦ τοῦ χωρίου βλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας Αὐτοῦ*, SC 199, 258-468. Πρβλ. ΛΟΣΚΥ ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΥ, *Ὁρθόδοξη Θεολογία, Μία εἰσαγωγή*, Κέντρο Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου, Λευκωσία 2002, σσ. 129 ἔπ.

108. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3, 290⁷⁻⁸, (PG 42, 436). Ἡ ἀντίληψη ἀπαντᾷ στὸν Πλωτῖνο καὶ τὸν Πορφύριο, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὅτι τὰ προερχόμενα μὲ ἀπορροὴ ὄντα-ὑποστάσεις ἔχουν ποιοτικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους πηγὴ (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β΄*, σ. 212).

109. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3, 290⁴⁻¹², (PG 42, 436).

110. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3, 290¹⁷⁻¹⁹, (PG 42, 436).

111. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3, 290²⁴⁻²⁵, (PG 42, 436).

Ἀθανασίου περὶ τοῦ «ταύτου» τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ¹¹². Ὁ Στ. Παπαδόπουλος θεωρεῖ ὅτι τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, δηλαδή τὸ *ὁμοούσιον*, ἀποφεύγουν οἱ ὑπομνηματιστές ὄχι ἀπὸ φόβο συγχύσεως τῶν προσώπων, ἀλλὰ γιὰ νὰ μὴ φανοῦν ἀπόλυτα ὁμοίτοιμοι ὁ Πατέρας καὶ ὁ Υἱός, διότι ἐδῶ ἡ ταυτότητα ἀναφέρεται αὐστηρῶς στὴν οὐσία¹¹³. Παρατηρεῖ ὅτι, ὅταν οἱ ὑπομνηματιστές κάνουν λόγο γιὰ τὴν οὐσία τῶν δύο προσώπων, ἡ ὁμοιότητά τους εἶναι σχετική, ἐνῶ, ὅταν ὁμιλοῦν γιὰ ὑπόσταση, δηλαδή τὸ εἶναι τους, ἡ ὁμοιότητα εἶναι ἀπόλυτη καὶ τότε ὁ Υἱός «ὅμοιός ἐστι κατὰ πάντα τῷ πατρί»¹¹⁴.

Ἐκ πρώτης ὄψεως κάτι τέτοιο θὰ μπορούσε νὰ ὑπονοεῖται. Ὡστόσο φαίνεται μᾶλλον ὑπερβολικὴ ἡ ἄποψη ὅτι οἱ ὑπομνηματιστές ἐπιδιώκουν νὰ ἀντιπαρατεθοῦν μὲ τις θέσεις τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι σὲ πολλὰ σημεία υἱοθετοῦν ἀθανασιανὲς θέσεις¹¹⁵ καὶ στὸ συγκεκριμένο θέμα συγκλίνουν πρὸς τὴ θεολογικὴ ἀντιστοίχιση τῆς Ἐνσάρκωσης τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννήσεώς του, τὴν ὁποία συνηθίζει ὁ Ἀθανάσιος¹¹⁶. Τὸ σκεπτικὸ τῶν ὑπομνηματιστῶν περιορίζεται στὸ πλαίσιο τῆς ἀπόπειρας αἰτιολογήσεως τῆς ἀντίληψής τους περὶ τοῦ «ὁμοίου» Πατρὸς καὶ Υἱοῦ.

Τὸ ἴδιο σκεπτικὸ καταδεικνύει τὴ λεπτὴ διαφοροποίηση τῶν Ὀμοιουσιανῶν ἀπὸ τοὺς δεχόμενους τὸ δόγμα τοῦ ὁμοουσίου, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴ λεκτικὴ του διατύπωση. Παρὰ τὴν ἀπόλυτη ὁμοιότητα τῶν προσώπων, αὐτὰ δὲν εἶναι ταυτούσια. Ὅμως, δὲν προκύπτει ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἡ ἄρνηση τοῦ «ταύτου» τῶν δύο προσώπων εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν παρερμηνεία τῆς ὁμολογίας τῆς Συνόδου τῶν Ἐγκαινίων ὅτι ὁ Υἱός εἶναι «ἀπαράλλακτος εἰκόνα»¹¹⁷ τοῦ Πατρὸς, ὥστε ἡ ποιτικὴ ἱεράρχηση τῶν προσώπων πού ἀρύεται στὴν οὐσία τους νὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὶς κινήσεις καὶ ἐνέργειες Τους¹¹⁸. Ἡ θέση αὐτὴ ἐπιχειρή-

112. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β'*, σ. 212.

113. Ὁ.π.

114. Ὁ.π.

115. Βλ. ὑπόσ. 125.

116. Σὲ πολλὰ σημεία τῶν ἔργων τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἰδίως στὸν περὶ Ἐνανθρωπήσεως καὶ στοὺς Κατὰ Ἀρειανῶν λόγους τοῦ παρατηρεῖται αὐτὴ ἡ θεολογικὴ ἀντιστοίχιση (βλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας Αὐτοῦ*, SC 199, σσ. 258-468, *Κατὰ Ἀρειανῶν Λόγοι I-IV*, PG 26,12-526). Πρὸβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Περὶ τῆς σωτηριώδους ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ*, PG 26,1133A: «Ὡσπερ γὰρ ἡ μορφή τοῦ Θεοῦ, τὸ πλήρωμα τῆς τοῦ Λόγου θεότητος νοεῖται(οὔτω καὶ ἡ μορφή τοῦ δούλου, ἡ νοερά τῆς ἀνθρώπου συστάσεως φύσις σὺν τῇ ὀργανικῇ καταστάσει ὁμολογεῖται» (ἀμφ.).

117. Βλ. ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Π,Χ, SC 493, σσ. 44³⁵ - 46⁷⁹.

118. Τὴ θέση αὐτὴ ὑποστηρίζει ὁ Στ. Παπαδόπουλος (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β'*, σ. 213).

θηκε νά τεκμηριωθεῖ μὲ χωρίο τῆς Συνοδικῆς ἐπιστολῆς τῆς Ἀγκύρας, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ἴσα «τῷ θεῷ», ἀλλὰ «θεῷ» καὶ δὲν ἔχει «ἀυθεντικῶς τὴ θεότητα ὡς ὁ πατήρ»¹¹⁹. Τὸ χωρίο αὐτὸ ὀδηγεῖ τὸν Στ. Παπαδόπουλο στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Υἱὸς, γιὰ τὸν Βασίλειο Ἀγκύρας, φέρεται νά ἔλκει τὴν ἰσοτιμία του ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ὄχι ἀπὸ αὐτὴ καθεαυτὴ τὴ θεότητα Του¹²⁰. «Ὅπως ὁμως ἦδη ὑποστηρίξαμε¹²¹, τὸ ἐπίρρημα «ἀυθεντικῶς» ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Βασίλειος γιὰ τὸν Πατέρα, δὲν ὑποδηλώνει κυριαρχία τοῦ Πατρὸς ἢ subordinatio τοῦ Υἱοῦ. Πάντως, ἡ ἀρνητικὴ γιὰ τὴν ὀρθοδοξία τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἀξιολογικὴ κρίση τοῦ Ἐπιφανίου, ὁ ὁποῖος θὰ ἀνέμενε ξεκάθαρες καὶ ὄχι κρυψίνους τοποθετήσεις, προφανῶς βασίζεται στὴν ἐκ μέρους τοῦ Βασιλείου ἀπόρριψη τοῦ ὁμοουσιίου. Παρὰ ταῦτα, σὲ ὅλο τὸ κείμενο τοῦ Ἐπιφανίου διαρκῶς τονίζεται τὸ γεγονός τῆς κατὰ πάντα ὁμοιότητας τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ὄχι μόνο κατὰ βούληση καὶ ἐνέργεια ἀλλὰ καὶ κατ' οὐσία.

Γι' αὐτὸ οἱ ὑπομνηματιστὲς ἀντιστρέφοντας τὸ ἐπιχείρημα τῶν Ὁμοίων, ὅτι δὲν δέχονται τὸν ὄρο *οὐσία*, γιὰτὶ δὲν περιέχεται στὶς Γραφές, λέγουν ὅτι καὶ αὐτοὶ μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ ἐπίσης δὲν θὰ ἔπρεπε νά δεχθοῦν τὴ μὴ ἀπαντώμενη στὴν Ἁγία Γραφή λέξη *γεννητός*. Ἔτσι, ἡ Ἁγία Γραφή κάνει λόγο γιὰ Πατέρα καὶ Υἱό, γιὰ νά ὑποδηλώσει τὴ σχέση μεταξὺ τῶν δύο προσώπων, καὶ ὄχι μόνο τὸ ὄνομα τοῦ καθενός, ἀλλὰ καὶ τῆς «φύσεως τὴν οἰκειότητα»¹²². Συνεπῶς, «πατέρα γὰρ νοοῦντες τὸν θεὸν θεοῦ νοοῦμεν πατέρα καὶ υἱὸν νοοῦντες θεοῦ θεὸν νοοῦμεν τὸν ῥηθέντα υἱὸν θεοῦ καὶ ὅμοιον ἐκείνῳ κατὰ τὴν φύσιν οὗ καὶ νοεῖται υἱός»¹²³. Γιὰ τοὺς ὑπομνηματιστὲς, ἡ διάκριση τῶν δύο προσώπων σὲ ἀγέννητο καὶ γεννητὸ δὲν «συνεμφαίνει τὴν φύσιν, κοινοποιεῖ δὲ πρὸς τὰ λοιπὰ ποιήματα τοῦ υἱοῦ τὴν ιδιότητα»¹²⁴.

Γιὰ νά ἰσχυροποιήσουν τὴ θέση ποὺ ὑποστηρίζει τὰ ὑποστατικὰ ιδιώματα *Πατὴρ* καὶ *Υἱὸς* καὶ περιθωριοποιεῖ τοὺς ἀντίστοιχους ὄρους *ἀγέννητος* καὶ *γεννητός*, ἀντλοῦν ἓνα πρόσθετο ἐπιχείρημα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀθανάσιο, ὅτι δηλαδὴ οἱ χριστιανοὶ δὲν βαπτίζονται σὲ *ἀγέννητο* καὶ *γεννητὸ* ἀλλὰ στὸ ὄνο-

119. Βλ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,280²³, (PG 42, 420).

120. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Πατρολογία Β'*, σ. 213.

121. Βλ. παραπάνω στή σ. 21-22.

122. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,292¹², (PG 42, 437).

123. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,292¹²⁻¹⁴, (PG 42, 437).

124. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,292¹⁸⁻¹⁹, (PG 42, 437-440). Πρβλ. ΨΕΥΔΟ - ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Διάλογος Β'* περὶ Ἁγίας Τριάδος, PG 28,1196B.

μα τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ¹²⁵. Στὴ συνέχεια καταφεύγουν σὲ ὀρισμένα ἀγιογραφικὰ χωρία γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ἡ πατρότητα καὶ υἰότητα¹²⁶ τῶν δύο προσώπων τῆς Τριάδος, λέγοντας ὅτι «πᾶσα ἡ καινὴ διαθήκη γέμει πατὴρ καὶ υἱὸς ὀνομάτων»¹²⁷. «Ὅλα τὰ παραπάνω ὀδηγοῦν ἐπαγωγικῶς σὲ ἓνα γενικότερο συμπέρασμα ὅτι «διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ οὕτως καὶ πατὴρ υἱὸς μέμνηται καὶ υἱὸς πατὴρ καὶ ἐν τούτοις τοῖς ὀνόμασι (πάλιν ἐρῶ) ἐσφραγίσθημεν, τούτοις καὶ ἀεὶ χρῆσόμεθα, ἀποκρουόμενοι τὰς κατὰ τῆς ἀποστολικῆς πίστεως “βεβήλους κενοφωνίας”»¹²⁸.

Κατόπιν, οἱ ὑπομνηματιστὲς παραθέτουν ὀρισμένα παλαιοδιαθηκικὰ χωρία γιὰ νὰ καταδείξουν τὴν «εὐσεβῆ» καὶ «ἀπαθῆ» καὶ ἐκ γαστροῦ γέννηση τοῦ Υἱοῦ. Ἐπικαλούμενοι τὸ «παρὰ τοῦ πατὴρ ἐιρημένον ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων· ἐκ γαστροῦ πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε»¹²⁹, ὁμολογοῦν ὅτι «ἀναγκαιῶς εἴρηται καὶ ἀπάξει τῆς κοινότητος τῆς πρὸς τὰ ποιήματα [τοῖς] τὸν υἱόν, τοῦ πατὴρ [καὶ] τὸν ἐξ αὐτοῦ γνήσιον καὶ ἰδίως γεγεννημένον υἱόν διὰ τοῦ κατὰ τὴν γαστέρα ὀνόματος παιδεύοντος»¹³⁰. Μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ τὸ ρῆμα τοῦ Υἱοῦ «κύριος ἔκτισέ με»¹³¹ συνδυαζόμενο μὲ τὸ συγκείμενο «πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με»¹³², μᾶς βοηθᾶ, κατὰ τοὺς ὑπομνηματιστὲς, ὥστε νὰ μὴν «ὑποπτεῦσωμεν» τὴ φύση τοῦ Υἱοῦ ὡς «κοινοποιουμένην αὐτοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ κτίσματα», κάτι τὸ ὁποῖο ἐπιχειροῦσαν οἱ ἀρειανόφρονες. Οἱ συντάκτες τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ ὀρθῶς ὑποστηρίζουν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ χωρίο, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο

125. Οἱ ὑπομνηματιστὲς δὲν δηλώνουν τὴν πατρότητα αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήματος. Βλ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,292²²⁻²³ (PG 42,440): «οὐκ ἐβαπτίσθημεν εἰς ἀγέννητον καὶ γεννητὸν ἀλλ’ εἰς πατέρα καὶ υἱόν, Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν*, I, PG 26,81C-84A: «Καὶ τὸ κενόφαιον δὲ τῆς πίστεως ἡμῶν εἰς τοῦτο συντείνειν ἠθέλησε, κελεύσας ἡμᾶς βαπτίζεσθαι οὐκ εἰς ὄνομα τοῦ ἀγενήτου, καὶ γενητοῦ, οὐδὲ εἰς ὄνομα κτίστου καὶ κτίσματος, ἀλλὰ εἰς ὄνομα Πατὸρ καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος».

126. *Ἰωάν.* 14:28: «εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα μου», *Ἰωάν.* 10:36: «ὄν ὁ πατὴρ ἠγάπησε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι εἶπον, υἱὸς θεοῦ εἰμι», *Ἰωάν.* 8:42, *Ἰωάν.* 16:28: «ἐγὼ ἐκ τοῦ πατὸρ ἐξῆλθον καὶ ἦκω. ἐξῆλθον ἐκ τοῦ πατὸρ καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα», *Ματθ.* 16:16: «σὺ εἶ ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ» (ὁμολογία Πέτρου), *Ματθ.* 17:5: «οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός».

127. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,293¹³⁻¹⁴, (PG 42, 440).

128. *Α΄ Τιμ.* 6:20.

129. *Ψαλμ.* 109:3.

130. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,293⁴⁷, (PG 42, 440).

131. *Παρ.* 8:22.

132. *Παρ.* 8:25.

«ἐπήνεγκεν ἀναγκαίως» τὴν εὐσεβῆ καὶ ἀπαθῆ καὶ «ἐκ θεοῦ πατρὸς τῆς υἰότητος αὐτοῦ ἔννοιαν»¹³³.

Ἐπεκτείνοντας τὴ σκέψη αὐτή, σημειώνουν ὅτι τὰ παραπάνω ἀγιογραφικὰ χωρία «ἅπαξ μὲν ὁ πατὴρ καὶ ἅπαξ ὁ υἱὸς διὰ τὴν προειρημένην εὐσεβῆ γνησιότητα τοῦ υἱοῦ τὸ γεννητὸν ἡμῖν ἐξέθεντο»¹³⁴. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὑπονοεῖται μία λεπτὴ διαφορὰ τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἀπὸ τοὺς Ὁρθοδόξους. Γιὰ τοὺς τελευταίους, ἡ αἰδιὸς ἀχρονος καὶ ἀναρχος γέννηση δὲν εἶναι ἀπλῶς ὁ τρόπος ὕπαρξης τοῦ Υἱοῦ ἀλλὰ καὶ τρόπος συναϊδίου συνυπάρξεως τοῦ Πατρὸς μὲ τὸν Υἱόν¹³⁵. Ἡ γέννηση δὲν γίνεται κατὰ βούληση ἀλλὰ κατὰ φύση¹³⁶.

Προκαλεῖ ἐντύπωση ὅτι οἱ ὑπομνηματιστὲς τεκμηριώνουν τὴν ἔκθεση τῶν αἵρετικῶν δοξασιῶν τῶν Ἀνομοίων «αὐταῖς λέξεσι», δηλαδή μὲ τὴν αὐτολεξιὲ παράθεση ἀποσπασμάτων ἀπὸ ἀνομοιανικῆς διδασκαλίης¹³⁷. Δὲν γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα, ἐὰν τὸ «αὐταῖς λέξεσι» πρέπει νὰ τὸ ἐκλάβουμε κυριολεκτικῶς καὶ νὰ θεωρήσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ προφορικῆς διδασκαλίης, ἢ ἐὰν ὑποδηλώνει ἀποσπάσματα ἀπὸ γραπτὰ μνημεῖα τῶν Ἀνομοίων. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη ὑπῆρχαν προγενέστερα τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ γραπτὰ κείμενα, αὐτὰ δὲν ἔχουν σωθεῖ.

Σὲ μία τελικὴ παράγραφο οἱ ὑπογράφωντες καλοῦν τοὺς Ὁμοίους νὰ μετακινηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους θέση καὶ νὰ δεχθοῦν τὸν ὄρο *οὐσία*, ὥστε νὰ

133. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,293⁸⁻¹¹, (PG 42, 440).

134. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,293¹¹⁻¹³, (PG 42, 440).

135. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Ν., *Ἡ Τριαδολογία τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου*, σ. 125.

136. *Ὁ.π.*, σ. 126.

137. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,293²³-294²⁰, (PG 42, 440-441): «τὸ γὰρ μεταδοῦναι ὑμῖν τῶν ἐν θεῷ ῥημάτων καλλίστων τὰ μάλιστα διὰ βραχέων προεθυμήθην. ὅσοι τὴν κατ' οὐσίαν ὁμοιότητα ἀποσώζειν τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ ὑπολαμβάνουσιν, ἔξω τῆς ἀληθείας βεβήκασιν, “διὰ τῆς ἀγενήτου προσηγορίας κατηγοροῦντες τοῦ ὁμοίου κατ' οὐσίαν” καὶ πάλιν ἐροῦσιν: “ὁ δὲ υἱὸς ἐλάττων γενέσεως καὶ ἔστι καὶ ὠμολόγηται. οὐκ ἄρα τὴν κατ' οὐσίαν ὁμοιότητα ἀποσώζει πρὸς τὸ ἀγένητον, ἀποσώζει δὲ ἀκραιφνῆ φέρων ἐν τῇ οικείᾳ ὑποστάσει τὴν τοῦ θεοῦ βούλησιν. οὐκοῦν ὁμοιότητα διασώζει, οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς θελήσεως λόγον, οἷον ἠθέλησεν ὑπεστήσατο”. καὶ πάλιν: “πῶς οὐχὶ καὶ αὐτὸς μοι συνομολογεῖς ὅτι κατ' οὐσίαν οὐκ ἔστιν ὁ υἱὸς ὅμοιος τῷ πατρὶ”; καὶ πάλιν: “ὅταν δὴ ὁ μὲν υἱὸς ἀτελεῦττος ὁμολογεῖται, οὐκ ἐκ τῆς οικείας φύσεως τὸ ζῆν ἔχων, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ ἀγενήτου ἐξουσίας, ἢ δ' ἀγένητος φύσις ἀτελεῦττος πάσης ἐξουσίας κρείττων ἐστί, πῶς <οὐ> δῆλοί εἰσιν οἱ ἀσεβεῖς, ὁμοίῳ τῷ πατρὶ οὐσίαν τὸ ἑτεροοῦσιον τῆς εὐσεβείας ἐναλλάττοντες κήρυγμα”; καὶ πάλιν: “διὸ τὸ ὄνομα [ὁ] πατὴρ οὐσία οὐκ ἔστι δηλωτικόν, ἀλλ' ἐξουσίας, ὑποστησάσης τὸν υἱὸν πρὸ αἰῶνων θεὸν λόγον, ἀτελεῦττος <ἔχοντα> τὴν [ἐν] αὐτῷ δωρηθεῖσαν, ἣν ἔχων διατελεῖ οὐσίαν τε καὶ ἐξουσίαν”. καὶ πάλιν: “<εἰ> οὐσίας εἶναι βούλονται τὸ πατὴρ δηλωτικόν, ἀλλ' οὐκ ἐξουσίας, τῷ πατρὶ ὀνόματι καὶ τὴν τοῦ μονογενοῦς ὑπόστασιν προσαγορευέτωσαν”».

εἶναι συνεπεῖς μετὰ τὴν διδασκαλίαν ποὺ ὑπέγραψαν στὸ Χρονολογημένο Σύμβολο, ὅτι δηλαδὴ ἡ ὁμοιότητα τοῦ Υἱοῦ μετὰ τὸν Πατέρα δὲν ὑφίσταται μόνον κατὰ βούλησιν τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ κατὰ πάντα (ἄρα καὶ «κατ' οὐσίαν»)¹³⁸. Στὴν πραγματικότητα ἐκεῖνοι ποὺ ἀποσύρουν πρῶτοι τὴν ὑπογραφήν τους ἀπὸ τὸ Χρονολογημένο Σύμβολο εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ ὑπομνηματιστές, οἱ ὁποῖοι ἀναδιπλώνονται ὡς πρὸς τὴν ἀπαγόρευση τῆς χρήσης τοῦ ὄρου *οὐσία*, τὴν ὁποία καὶ ὑπέγραψαν τὸν Μάιο τοῦ 359.

Τὸ κείμενον τοῦ Ὑπομνηματισμοῦ περαίνεται μετὰ τὴν ὑπογραφήν. Ἰδιαιτέρως βαρύνουσα εἶναι ἡ ὑπογραφή τοῦ Βασιλείου, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ μία προσωπικὴ ὁμολογία πίστεως. Ὁ ἡγέτης τῶν Ὁμοιουσιανῶν συνευδοκεῖ καὶ ὑπογράφει ὅλα τὰ προηγουμένα καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ πιστεύειν του συνοψίζοντας τὴν ἐπεξήγησιν τοῦ «ὅμοιον τὸν Υἱὸν τῷ πατρὶ κατὰ πάντα»¹³⁹.

Ἐν κατακλείδι, καὶ μετὰ τὸ δεδομένον ὅτι ὁ Ὑπομνηματισμὸς ἦταν στὴν πραγματικότητα μία ὑπαναχώρησιν τῶν Ὁμοιουσιανῶν ἀπὸ τὴν ἀκραίαν θέσιν τῶν Ὁμοίων ποὺ παρεσέφρυσαν στὸ Χρονολογημένο Σύμβολο, συμπεραίνουμε ὅτι τὸ τελευταῖον ἦταν ἕνας ἀδόκιμος φρασεολογικὸς συμβιβασμὸς, ὁ ὁποῖος, ὅμως, ἔφερε τὴν ἀδυναμία νὰ διαρκέσει, διότι οἱ ὑπογράψαντες τὰ σημαίνοντα δὲν εἶχαν ἐννοιολογικὴ ταύτισιν ὡς πρὸς τὰ σημαίνοντα. Ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον φρασεολογικοῦ συμβιβασμοῦ, ὅπως καὶ ἡ ταύτισιν τῆς φρασεολογίας δὲν ἔχει καμμία σημασίαν ἂν δὲν ὑπάρχει ταύτισιν πίστεως.

138. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,294³³-295⁴, (PG 42, 441-444): «καὶ τὰ τῶν πατέρων ὁμολογεῖτωσαν, μὴ μόνον κατὰ τὴν βούλησιν, ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶναι καὶ κατὰ τὸ ὑφεισθῆναι καὶ κατὰ τὸ ὑπάρχειν, κατὰ πάντα καθάπαξ ὅμοιον εἶναι τὸν υἱὸν <τῷ> πατρὶ ὡς υἱὸν πατρὶ, καθὼς αἱ θεῖαι λέγουσι γραφαί. Εἰς τὴν ἐκτεθειάν πίστιν περὶ τοῦ ὅμοιον εἶναι τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ κατὰ πάντα ὑπέγραψαν οὕτως».

139. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Πανάριον*, Holl 3,295²⁰⁻²⁹, (PG 42, 444).